

Kótyuk István

MAGYAR NYELV

Tankönyv az általános oktatási rendszerű magyar tannyelvű
középiskolák 7. osztálya számára

Kedves hetedikesek!

Ebben az osztályban tovább folytatjuk a beszédképesség fejlesztését: elmélyítjük az előző osztályokban tanultakat, elemi ismereteket szerzünk a publicisztikáról, a tárgyak, a természeti dolgok leírása után megtanuljuk, hogyan kell jellemezni az embereket, leírni külsejüket. Ezeknek az ismereteknek a későbbiekben az irodalomórákon veszitek majd hasznát.

A nyelv elsajátítása komplex feladat, az osztályok tananyaga egymásra épül – ha az előző osztályokban nem fordítottunk kellő gondot a tanulásra, itt az ideje, hogy bepótoljuk az elmulasztottakat, mert a hetedikben az ígével befejezzük a szótan tanulását. Az íge az egyik legnehezebb, de egyben a legérdekesebb és a leggazdagabb szófaj, melynek segítségével a legpontosabban kifejezhetjük érzelmeinket, gondolatainkat, véleményünket.

Az előző osztályokban már szereztetek némi ismereteket erről a szófajról, de igazán itt tudtok majd elmélyedni sokrétűségének tanulmányozásában.

Jól tudjuk, hogy nem mindenkinek egyforma az érdeklődési köre: egyesek a matematikát, mások a történelmet, míg ismét mások a biológiát vagy a kémiát kedvelik. Nos, a nyelvtanban mindegyikből találunk valamit: a matematika pontosságát és logikáját, fejlődésének történelemmel kapcsolatos korszakait, a változást, a nyitottságot minden újra.

A nyelvet, különösen anyanyelvünket mindenkinek kötelessége képességeihez mérten a legjobban elsajátítani. A nyelv ismerete nélkül nem tudjuk jól kifejezni gondolatainkat, érzelmeinket, s így azok elvesznek, rejtve maradnak még azok számára is, akikkel közölni szeretnénk azokat.

A nyelv tudatos elsajátításában szeretne segítséget nyújtani nektek ez a tankönyv, mely lehetőséget kínál a nyelv iránt érdeklődő tanulóknak a nyelv tudatosabb és mélyebb megismeréséhez, a más tantárgyakat inkább kedvelőknek pedig arra, hogy megfelelő szintű nyelvtudás birtokába jussanak.

A szerző

1. A nyelvi kommunikáció

A nyelv gondolataink kifejezésének, a társadalmi érintkezésnek, vagyis a kommunikációnak az eszköze. Segítségével a társadalom tagjai gondolataikat, érzéseiket, kívánságaikat nyilvánítják ki, közlik másokkal. Ez a közlésfolyamat a kommunikáció.

A kommunikáció lényegében **információátadás**, egymással kapcsolatban levők közötti közleményadás, amely rendszerint kölcsönös, tehát **információcsere**.

Az információcsere legalább két fél meglétét feltételezi: az egyik **a beszélő** (az adó), a másik **a hallgató** (a vevő). Tartósabb közlésfolyamatban a szerepek cserélődnek. A kommunikáció tartalma **a közlemény** (az információ).

A nyelvi közlésfolyamat összetevői

adó	közlemény	vevő
vevő	(információ)	adó
	közeg	

A közlésfolyamat során a beszélő megnyilatkozik, a saját belső gondolat- és érzésvilágából valamit a hallgató tudomására hoz, tájékoztatja beszéd-társát a saját belső állapotáról, külső helyzetéről vagy a külvilág dolgairól, eseményeiről, ezáltal gazdagítja a hallgató ismereteit, befolyásolja magatartását, kiválthat sokféle beszéd-beli, sőt cselekvés-beli reakciót (örömet, ámulatot, rosszallást, felháborodást, baráti ölelést, vállveregetést, hátbavágást stb.)

A **hallgató** felfogja, értelmezi a beszélő közleményét, annak gondolati és érzelmi tartalmát, és együttműködik a beszélővel: visszajelzéseket ad neki, hogy érti-e a közölt információt, esetleg ellenvéleményt nyilvánít, reagál a hallottakra, kérdez stb. A folyamat során szerepcsere történik: a hallgatóból beszélő lesz és viszont – a partnerek váltogatják szerepüket.

Az **információ** a beszéd-beli közlésfolyamatban nyelvileg megformált érzelmi vagy tudattartalom, amely mindig valamely közegben, szituációban valósul meg, s amely befolyásolhatja magát az információt, illetőleg annak kivitelezési módját. Másképp nyilatkozunk meg kettesben, otthon, nyilvános helyen, társaságban, hivatalban stb.

Ahhoz, hogy a hallgató a közleményből ugyanazt értse, ami a beszélő szándékában volt, szükséges a beszéd-tárgy ismerete. A hall-

gátónak ismernie kell, miről szól az információ, rendelkeznie kell arra vonatkozó **előismerettel**. A hallgató számára teljesen ismeretlen dologról beszélni lehet ugyan, de beszélgetni sohasem.

1. Az alábbi szemelvény is önmagunk megismerésének szükségességéről szól! Olvassátok el figyelmesen, majd mondjátok meg, melyiknek több, súlyosabb a mondanivalója? Miért?

Ismerd meg magadat!

Apollón a fény, a világosság istene a görög mitológiában. Jelképezi a szellem világosságát is és a messzire látás képességét is, ezért lett a jóslás és a lantos költészet istene. Híres jóshelyén, Delphoiban szentélyének felirata ez volt: „Ismerd meg magadat!” – azaz lásd az értelem fényével azt is, amit a legnehezebb: önmagadat; ismerd meg magadat, gyarló, törékeny emberi mivoltodban!

Az ókori feliratból szállóige lett.

Waczulik Margit

A magánélet nyelvhasználata

A magánéletbeli kommunikáció az emberek egymással való mindennapi érintkezése, nyelvi kapcsolatai: a társas érintkezés.

A mindennapi beszédünk kultúrájának vannak írott és íratlan szabályai.

Az alkalomhoz, eseményhez, sajátos szituációhoz kötött kommunikációs normákat az illetéktankönyvek tárgyalják. (Ezek történelmi korok, társadalmi rendszerek és osztályok, csoportok szerint sokat változnak.)

A magánélet nyelvhasználatának azonban vannak a beszédhelyzettől, az alkalomtól független általános íratlan szabályai is.

- Csak akkor beszéljünk, ha beszédünknek van valami értelmes célja. Ha nincs fontos mondanivalónk, inkább hallgassunk.
- Olyasmiről beszéljünk, ami a hallgatót is érdekli. Vegyük tekintetbe a beszédpartnert életkorát, jellemét, érdeklődési körét.
- Ne hozzunk szóba a beszédpartnert számára kínos témákat.
- Legyünk szerények, kerüljük a feltűnést, a pózolást.
- Ne vitatkozzunk ok nélkül.

- A vitában legyünk tárgyilagosak. Uralkodjunk az érzéseinken, ne szolgáltatassuk ki magunkat másoknak. Tartsuk tisztelőben a beszédpartnere ellenérveit.
- Ne legyünk érzékenyek. Legyünk elnézőek a beszédpartnerral szemben. Ne sértődjünk meg komoly ok nélkül, vagy ha a beszédpartnernak nem volt bántó szándéka.
- Legyünk tekintettel a beszédpartner hangulatára, kedélyállapotára, esetleg rosszkedvünket ne éreztessük másokkal.
- Személyes problémáinkkal ne terheljük másokat.
- Legyünk udvariasak! Az udvariasság szebbé, kellemesebbé teszi az emberi kapcsolatokat, sőt eszköze a sikernek, az érvényesülésnek is.
- Soha ne használjunk durva szavakat, obszcén kifejezéseket.

A magánérintkezésben fontos szerepe van a **társalgási készség**nek. Kialakítására íme néhány tanács.

A **beszélgetés indítása** szólhat a helyzetről, egy eseményről, a másiktól vagy önmagunkról. Közölhetünk tényeket, véleményt, tehetünk fel kérdést.

A **kérdező** irányítja a beszélgetést. Csak akkor kérdezzünk, ha valóban kíváncsiak vagyunk valamire.

A beszédpartner meghallgatása **aktív figyelmet** igényel, ezt szemkontaktussal és egyéb nem verbális eszközökkel is kifejezhetjük.

A **pozitív reagálás**, helyeslés, dicséret, bók segíti a beszéd folyamatát, a negatív tartalmú kijelentések akadályozzák.

Ha kritika ér bennünket, **mérlegeljük a szándékát** és **megértően, higgadtan** reagáljunk rá.

Ha a beszédpartner befolyásolni, manipulálni akar bennünket, feltűnés nélkül váltsunk témát.

2. Értelmezzétek az alábbi bölcs mondásokat!

- ① Okosok, írjatok úgy, hogy szeressenek, értsenek benneteket, s mosolyogva, könnyezve csodálkozzanak rajtatok. *(Bessenyei György)*
- ② Magára vessen az udvariatlan, ha barátjából ellensége lesz. *(Lope de Vega)*
- ③ Inkább semmit, mint rosszat. *(Veres Péter)*
- ④ Úgy beszéljünk, ahogy érzünk, és úgy érezzünk, ahogyan beszélünk; szavunk és életünk fedje egymást. *(Seneca)*
- ⑤ Régi tanács; minden tudja azt, de kevés követi: eszed járjon előbb nyelvednél s tetteidnél. *(Kölcsey Ferenc)*
- ⑥ Az udvariasság olyan, mint a nulla a számtanban. Egymagában semmit sem jelent, de sokat változtat azon, amihez hozzátesszük. *(Freya Stark)*

3. Az alábbi kérdésre négyféle választ kaptatok. Kössétek össze a választokat a megfelelő minősítő jelzővel!

– Meg tetszene tudni mondani, merre van a városi kórház?	
– Nem én!	<i>gúnyos</i>
– Nem tudom, nem vagyok idevalósi.	<i>udvarias</i>
– Nem tetszene tudni.	<i>udvariatlan</i>
– Sajnos, én sem tudom, még sohasem voltam ott.	<i>közönyös</i>

A nyilvánosság előtti beszéd követelményei

Emberek nagyobb csoportja előtt mindig **igényesen** kell megszólalnunk. Beszédünk csak így lesz meggyőző és eredményes. Mondandónk legyen fontos, érdeklődésre számot tartó: mindig valamely igaz ügy érdekében éljünk a nyilvános megszólalás lehetőségével.

Nyilvánosság előtt csak az beszéljen, akinek **van közérdekű mondanivalója** és van valamely **közhasznú célja** a beszéddel. A beszéd értékét mindig a mondanivaló súlya méri meg. Mondanivalónk logikus kifejtése, újszerűsége, átéltsége növeli a beszéd értékét. A tömören kifejtett mondanivaló mindig hatásosabb, mint a hosszadalmas.

A nyilvános előadás, felolvasás, szónoklás társas tevékenység: az előadónak, a szónoknak úgy kell tennie a dolgát, mintha beszélgetne a hallgatósággal, amelyet együttgondolkodásra, állásfoglalásra ösztönöz. Az esetleges nézetkülönbségektől a szónoknak nem szabad elzárkóznia, mivel az árnyaltabb gondolkodást tesz lehetővé, más, újabb megvilágításba helyezheti a problémát.

4. Az alábbi epigrammának egyik mondatából szállóige lett. Melyik az? Fejtsétek ki részletesebben a szállóige és az egész epigramma tartalmát!

Szólj! S ki vagy, elmondom. – Ne tovább! Ismerlek egészen,
Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.

Kazinczy Ferenc

2. A beszédmű: a szöveg

5. Az alábbi két mondat sor közül melyik szöveg, és melyik nem? Válaszotokat indokoljátok meg!

I

A szavak pusztá hangzásukkal is hangulatot ébresztenek, bár annak megítélése, hogy egy szó kellemes vagy kellemetlen hangzású, egy kicsit szubjektív. Hangalak és jelentés összhangja bizonyos mondatokban, szövegrészekben fokozottabban érvényesül, másokban kevésbé. Az irodalomban, különösen a költői nyelvben azonban az ókortól kezdve szinte követelmény, hogy a hangalak és a jelentés összhangban legyen, sőt a versek hangkészlete a témának, a hangulatnak megfelelő legyen.

Tankönyvből

II

A nap már hanyatlóban. A fák közül a vadgesztenyék hullatják el leghamarabb a lombjukat. A gyerekek általában a pirosat tartják a legszebb színnek. A leghangzósabb magánhangzónk az *á*, a legkevésbé hangzós az *ú*. Kiváló műfordító csak az lehet, aki a fordítás szövegében ügyel az eredetire jellemző hanghatás megőrzésére. Most már teljesen bepárasodott a szemüvegem, alig látok.

A nyelvi kommunikáció elemeinek vizsgálatából már tudjuk, hogy a közlési folyamatban részt vevők szándékát az *üzenet* fejezi ki, ennek alapegysége a mondat. A kommunikációnak azonban nem a mondat a létformája, hanem a *szöveg*, a gondolatot, érzelmet, akaratot közlő megnyilatkozás, beszédmű. A megértésnek azonban feltétele annak a fogalomanyagnak és gondolkodási szintnek a közössége, amely az adott témához való szóláshoz és értéséhez szükséges, vagyis beszélőnek és hallgatónak azonos előismeretekkel, *tudáskerettel* kell rendelkeznie. (Hiába közös a nyelvünk, a „hátraható teljes hasonulás” vagy „tővégi időtartamot váltakoztató névszótó” kifejezés semmilyen ismeretet nem közvetít annak, aki nem tanult nyelvtant.) A közös tudáskereten belül fontos feltétele az információcserének a *közös előzmények* ismerete. (Az „átadtam neki” közlést csak akkor érti meg a hallgató, ha tudja, mi az, amit a beszélő átadni készült.)

A szöveg tehát beépített, sokszoros függésbe ágyazott tényezője a kommunikációnak. A szövegszerűség jellemzői: megszerkesztettség, teljesség, lezártság, tematikai és stiláris egyneműség. A szöveget alakító tényezők: a beszélő szándéka, a közlés célja, a beszédhelyzet, a tudáskeret, a szövegkörnyezet, a műfaj.

A szöveg nyelvileg megformált mondanivaló (írott, nyomtatott stb.) egységet alkotó egésze; rendszerint több azonos témára vonatkozó mondat kapcsolata, amely a beszélő belső világában élő gondolatot, az abban tükröződő valóságot jeleníti meg, a teljesség és a lezártság érzését keltve.

6. Határozzátok meg az alábbi szemelvényeket közlésfajtajuk szerint!

I

Elmondanám ezt neked. Ha nem unnád.
Múlt éjszaka – háromkor – abbahagytam
a munkát.

Le is feküdtem. Ám a gép az agyban
zörgött tovább, kattogva-zúgva nagyban;
csak forgolódtam dühösen az ágyon,
nem jött az álom.

Hívtam pedig, így és úgy, balga szókkal,
százig olvasva s mérges altatókkal.

Az, amit írtam, lázasan meredt rám.

Izgatta szívem negyven cigarettám.

Meg más egyéb is. A fekete. Minden.

Hát fölkelek, nem bánom az egészet...

Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség

II

Kovács

Homloka érchegy, haja deres erdő.

Orcája kardéllel megírt kép.

Csontját újmódi barbárok megtörték,

de nem a szívét: a szíve ép.

Erős volt hitben, igaz maradt mindig,
szolgál a világért emberül.
Forgatja, szívja, égeti a nappal, –
arca, ha álmodik, felderül.

Fecsegők cifra sallangját elfújja,
Pártot áll, szózata: vas-zene.
S tüzel, mert tudja, nagy baj lesz, ha újra
befagy az ábrándok tengere.

Nagy László

III

Akár egy halom hasított fa:
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat;
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.

József Attila: Eszmélet

7. Melyek a közös és melyek az eltérő sajátosságai az alábbi két szövegnek? (A példát Galgóczi László „A magyar nyelv”, I. c. könyvéből vettük)

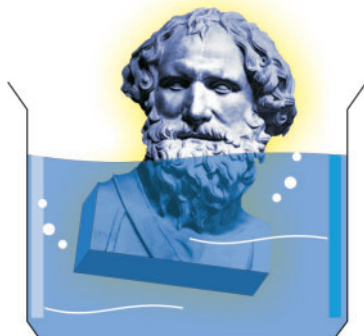
Arkhimédész törvénye: Minden folyadékba vagy gázba merített testre felhajtó erő hat. Ennek nagysága a test folyadékban vagy gázban levő része térfogatának, a folyadék sűrűségének és a nehézségi gyorsulásnak a szorzata. Másképpen: a felhajtóerő a kiszorított folyadék vagy gáz súlyával egyenlő.

Alapismereti Kislexikon

Arkhimédész, az öreg, kisangyalom,
Belebújt a tengerbe, kisangyalom.
Amint mászott kifelé,
Ezt a törvényt eszelé, kisangyalom:

Minden vízbe mártott test, kisangyalom,
A súlyából annyit vesz, kisangyalom,
Amennyi az általa
Kiszorított víz súlya, kisangyalom.

Diáknóta

3. A szövegtípusok

A szövegeket több szempont szerint osztályozhatjuk és elemezhetjük.

- 1 A közlés indítéka szerint a szöveg lehet:
 - előkészített szöveg (szónoklat, köszöntő meg általában az írott szövegek);
 - spontán szöveg (társalgás, párbeszéd, magánbeszéd).
- 2 A közlés funkciója szerint:
 - elbeszélő;
 - leíró;
 - értekező,
 - érvelő-meggyőző szöveg.
- 3 A közlemény közege szerint:
 - élőszavas,
 - írott szöveg.
- 4 A közlemény célja szerint:
 - ismeretközlő;
 - érzelemkifejező;
 - felhívó-mozgósító.
- 5 A közlemény jellege szerint:
 - köznapi;
 - művészi szöveg.
- 6 A címzett alapján a szöveg lehet:
 - magánközlemény (magánlevél, napló, magánbeszélgetés);
 - nyilvánosságnak szánt közlés.
- 7 A közlés irányultsága és a beszélő szereplők alapján:
 - monológ és
 - dialóg formájú szöveg.

8. Olvassátok el a szemelvényt! Határozzátok meg a szövegtípusát! Adjatok neki címet, és mondjátok el a tartalmát!

A mesét a gyerekek... az öregektől: nagyapától, nagyanyától hallották, vagy valamilyen munkaalkalomkor egy jól mesélő öreg embertől, öreg asszonytól. Bizonyos, hogy mindig is inkább az öregek között akadtak hivatásos és jó mesemondók, akik áthagyománnyozták a fiatalságnak tudományukat (amint hogy az is bizonyos, hogy nagygazda nemigen szokott mesét mondani, inkább valami zsellérember, szegényember hivatása az, a módhoz nem is illenék efféle foglalatosság). Ma már ez az úgynevezett két generáció: nagyapák és unokák törvénye más értelmet nyert, mint régebben. A mese már egyre kevesebb hitelességgel él: az öreg mesélők mindinkább magukra maradnak, az embersorban levő férfiak, asszonyok már nem hisznek a mesék érvényességében, a fiatalok számára pedig könnyen felejthető játék és szórakozás. A mese elveszti régi érvényjellegét: nem úgy tekintik immár, mint a valóságnak titokzatos, szűkös világunkból meg nem közelíthető formáját, mint állandó érvényességgel ható, áhított értékvilágot, amelyben nemegyszer szublimálódtak szociális vágyaik. Hitetlenkedve, kételkedve hallgatják kukoricafonáskor, dohányvágáskor, fonókázás közben a mesét, amely számukra csak szórakoztató, pihentető eszköz lesz, s egyre jobban a valóság reális eseményei felé fordulnak...

Magukra maradnak lassan-lassan a mesemondók, hangjuk egyre halkabb, töredezőbb lesz.

Ortutay Gyula

szublimálódik – megnemesül, az alacsonyabb rendű ösztönösen a szellemi régiókba emelkedik

9. Olvassátok el a szemelvényt! Határozzátok meg a közléstípusát a tanult szempontok szerint! Határozzátok meg a mondanivalóját!

Április vége, május eleje az orgonák ideje. Megérdemlik ezek a pompás bokrok, hogy az orgonák hetének mondják ezeket a napokat. Lám, az egész virágirodalomban ezek a sűrű lila bugák tudnak legtöbbet mondani az emberi szívnek. Mintha megannyi szent volna az a rikító apró csillag, tele mámmorral és tele szelíd fájdalommal, mintha minden szírmot más érzélem festene meg ugyanazon szín ezer árnyalata szerint, mintha minden szellőlebbenésre mást suttognának a kinyitás előtt a kinyitás kéjétől lecsüggedő fürtök. És mintha valami tündérszigetről áradna ki a bűvös ihlet, melytől be-

csíp az ezüstszárnyú pille, a csapodár viveur és a szorgos méhike, az ártatlan hozományvadász, mely csak ott törleszkedik hízalgő döngicséléssel, ahol mézet sejt a kehely fenekén. Madár ha megpihen a hajlós ágakon, elfogja kis szívét a mámor, és szinte öntudatlanul árad meg hálaadó dala. Ember ha megáll az orgonák buja pompája előtt, lefogja szemét, és mintha varázsálom lepné meg egy-egy percre, érzi az élet minden tiszta gyönyörét. De csak egy percre – azután kinyújtja mind a két kezét, és teli marokkal tépi a föld legpoétikusabb virágát. Hasztalan, a poézisnek vége abban a pillanatban, mikor a teli füzér leszakad az ágról. A gyöngö recse-nésből már nem a letépett virág fájdalma érzik, hanem a közkerti szabályrendelet tilalma – ne lopj!

Móra Ferenc: Szilánkok

viveur (ejtsd: vivőr) – élvhajász, életművész

10. Szövegtipológiai szempontból miben egyeznek és miben különböznek a Petőfi Sándor műveiből vett szemelvények?

I

Mi kék
Az ég!
Mi zöld
A föld!
Zöld a föld, kék az ég, tavasz van...
És én oly sült bolond vagyok,
Hogy idebenn a szűk szobában
Kádenciákat faragok!

Mi kék az ég!

II

Nekem valamennyi között legkedvesebb
Madaram a gólya,
Édes szülőföldem, a drága szép alföld
Húséges lakója.
Tán ezért szeretem annyira, mert vele
Együtt növekedtem;
Még mikor bölcsőmben sírtam, ő már akkor
Kerepölt fölöttem

A gólya

Még kér a nép, most adjatok neki!
 Vagy nem tudjátok: mily szörnyű a nép,
 Ha fölkel, és nem kér, de vesz, ragad?
 Nem hallottátok Dózsa György hírét?
 Izzó vastrónon őt elégetétek,
 De szellemét a tűz nem égeté meg,
 Mert az maga tűz; úgy vigyázzatok:
 Ismét pusztíthat e láng rajtatok.

A nép nevében

kádencia – rigmus, versike

11. Olvassátok el figyelmesen a szöveget! Határozzátok meg a közlésfajtáját! Feleljetek a kérdésekre, majd fogalmazzatok meg, milyen tudáskeret, milyen előismeretek (háttérismeretek) kellenek a szöveg megértéséhez!

A vers az, amit mondani kell

Ezt válaszolta egyik találkozáson egy falusi kisiskolás, amikor a tanítója sugallta kérdést, melynek veleje az lett volna, hogy mi a vers, ijedtemben – mint a háborús történetek katonája a még föl nem robbant gránátot –, ijedtemben visszadobtam.

– Hát te mondd meg, szerinted: mi a vers?

– A vers az – kapaszkodott a tekintetembe bátorításért –, amit mondani kell.

Derűtség tarajlott végig a termen. Csak mi ketten álltunk megilletődve. Ő egy kicsit a bumerángthól szabadulás könnyebbségével, s hálásan is ugyanakkor, amiért nem nevettem ki.

Én meg annak a súlya alatt, hogy a kisfiú kimondta, amit én régóta sejdíték, hiszek s el-elmondok, ha nem is ilyen egyszerűen.

A vers az, amit mondani kell.

Mintha valami távoli, az idők kezdetétől hirtelen ideért fuvallat legyintett volna meg.

Mintha Homérosz riadt volna föl bóbiskolásából, s nyitotta volna rám fénnel teli világtalan szemét.

Mintha a Gutenberg óta könyvbe száműzött versek, poémák egyszerre mind hazaszabadultak, pódiumra, képernyőre álltak volna, hangszalagon masírozva vagy hanglemezek körmeneteiben énekeltek volna.

Mintha Petőfi Sándor ült volna be közénk.

A vers az, amit mondani kell.

Kányádi Sándor

- ① Amikor verset mondunk, csak szavalunk?
- ② Hogyan értette a címadó mondatot a kisiskolás, hogyan a közönség és hogyan a költő?
- ③ Mi okozta a derűtséget a teremben? Milyen választ várhatott a közönség a kisdíaktól?
- ④ Miért passzolta a szerző a hozzá intézett kérdést a kisdíaknak?
- ⑤ Miért illetődött meg a gyerek válaszára? Miért érezte annyira találónak a gyerek válaszát?
- ⑥ Miért jelentett a kisdíaknak megkönnyebbülést a maga „ügyetlen” válasza?
- ⑦ Mit jelent a szövegben az az állítás, hogy „Mintha Homérosz riadt volna föl a bóbiskolásból” s hogy „Gutenberg óta könyvbe számúzott versek” szabadultak haza. Miért érezte a költő azt, hogy Petőfi Sándor ül ott közöttük?
- ⑧ Miért az a vers, amit mondani kell? Fogalmazd meg a szöveg mondanivalóját!

12. Az alábbi szemelvény is arra hívja fel a figyelmet, hogy a verset szavalni kell. Ezt azonban a fenti és az alábbi szöveg szerzői más-másképp indokolják. Olvasátok el figyelmesen a szemelvényt, feleljetek a kérdésekre, majd vonjátok le a következtetéseket!

A szavalás értelme. A vers néma. Adj neki hangot. A vers a könyvben halott. Keltsd életre. Mi a szavalás? A vers föltámasztása papírsírából.

Némaság és hang. Minderre jellemző, hogy mi még mindig vitatkozunk arról, vajon lehet-e, szabad-e, kell-e hanggal megeleveníteni a betűket? Ez a kor néma. Hangtalanul olvas, hangtalanul ír. Valaha nem így volt. Tudósaink most mutatják ki, hogy az emberiség a középkorig csak hangosan olvasott, csak hangosan írt, akár a nép manapság. Később a kolostorokban tanulták meg a szemmel való néma olvasást, mikor a világtól elhúzódó, magába szálló keresztény lélek elmélyedt. Azóta a szem átvette a száj szerepét, az élőszó elsorvadt, művészet, tudomány fokként eltávolodott az emberi hangtól, műveltségünk súlypontja a betűre helyeződött. Az ősi közlőforma azonban a szó volt. Ezt ösztönösen érezzük, valahányszor verset szavalnak. Ünnepi borzongás fut át rajtunk, hogy a szóval, mely a könyvben térbeli életet élt, az időben találkozunk. Ezáltal válik a költészet igazán időbeli művészetté. Halljuk, amint a hangok elmúlnak egymás után, mint az élet. Másrészt tudjuk, hogy a vers nem múlik el. E kudarc és diadal együtt jelképezi a külsőnek a végtelennel való küzdelmét, ki emberi nyelven nyújtja az istenit: a mulandóság formájában az örökkévalót.

Kosztolányi Dezső: Ábécé a hangról és a szavalásról

- 1 Mi a szöveg közlésfajtája?
- 2 Melyik mondat a szöveg tételmondata?
- 3 Az egyik szöveg, kimondatlanul ugyan, de a vers tartalmának az interpretálására, közvetítésére helyezi a hangsúlyt, a másik, szintén kimondatlanul, a vers formájának az előadásmódjára. Melyik melyikre? Melyik a fontosabb?
- 4 Mi a többlete a hangzó szónak az írott szóval szemben?
- 5 A költő szerint mit jelképez a szavalás időbelisége és a vers térbelisége, írott változata?
- 6 Mi a költő célja a verssel?
- 7 Melyik szemelvény hagyja meg a verset, a versmondást a valóság talaján, és melyik emeli a misztikum, a sejtelmesség szférájába?

13. Olvassátok el a szemelvényt! Határozzátok meg a szövegtípusát a tanult szempontok szerint! Adjatok neki címet! Készítsétek el a szöveg vázlatát és mondjátok el a tartalmát!

Néhány valóban sikerült mű ellenére mégis arra kell gondolnunk, hogy a science fiction nem váltja be ígérését.

Mert miközben a science fiction terjed, el is fajzik; lassan-lassan elveszíti sajátos jellegét. A hihetőség egy egészen sajátos elemét hordozza magában, de ez mindjobban gyengül, ha úton-útfélen alkalmazzuk...

Az az idő végképp letűnt, amikor egy Arisztotelész úttörő kutató lehetett korának minden tudományos területén; de elmúlt az az idő is, amikor egy Verne könnyedén játszodozhatott azokkal a fogalmakkal, amelyek korabeli technikai módszerekben rejlenek, s ugyanekkor új alkalmazási lehetőségeket anticipálhatott, mindvégig világosan érthető maradva a középiskolások számára, akik olvasótáborát alkották.

Ma ... (az ember) használja a dolgokat anélkül, hogy megértené őket; elfogadja anélkül, hogy magyarázatot kívánna; és az író ebből hasznat húz, ráadásul még halmozza is az ostobaságokat, mert általában ő sem ismeri eléggé azokat a fogalmakat, melyeket használni kénytelen, ha nem akarja, hogy maradinak tartsák, ami súlyos vád, amikor mások egyenesen a 200 000. év rejtélyeit kívánják feltárni.

Mindebből az következik, hogy a science fiction, amely tekintélyének nagy részét tudományos pontosságából kellene, hogy nyerje, ködös marad. A történetnek sehogy sem sikerül igazán formát öltetnie benne. És amikor a tudósok is írni kezdenek, gyakran csak azt bizonyítják be, hogy ... képtelenek népszerűen ismertetni saját tudományuk alapfogalmait.

A science fiction éppen a hihetőség, a valóságosság sajátosságában különbözik más fantasztikus műfajoktól. Ez a valószínűség egyenes arányban van azokkal a megbízható tudományos tényekkel, melyeket az író felhasznál. Ha ezek hiányoznak, a science fiction üres formává, sablonná válik.

Michel Butor: A holnap meséi

anticipál – később bekövetkező eseményeket sejtet, csak később igazolt vagy bebizonyított tételt alkalmaz

science fiction (ejtsd: szcájensz fiksen) – tudományos-fantasztikus irodalom

14. Mint tudjuk, a verbális kommunikációba nem nyelvi jelek is beépülnek. Milyen információtöbbletet adnak a szövegnek az averbális elemek az alábbi szituációkban?

- ① Kérdeznek tőlem valamit. Válaszolok, de anélkül, hogy felemelném a szemem a könyvből, amelyet olvasok és ránéznék a kérdezőre.
- ② Megdicsérnek valamiért. Megköszönöm, de elbiggyesztem az ajkam.
- ③ Vendégek jönnek, én a verandán ülök. Mikor odaérnek hozzám, fogadom a köszönésüket.
- ④ Foszlott farmernadrágban megyek gratulálni a barátomnak az esküvőjén.
- ⑤ Egy idős bácsi kifejtette nekem, hogy tévedek, s közben megértően mosolygott.
- ⑥ Berúgtam az ajtót és harsány jókedvvel üdvözöltem a társaságot.

4. A szöveg szerkezete

A szöveg mint a legmagasabb szintű beszédbeli egység nem pusztán mondathalmaz, hanem olyan *mondatok láncolata*, amelyek tartalmilag is, formailag is összetartoznak, egybe vannak szerkesztve. A szöveg mondatainak összetartozását, egységét a szövegösszetartó erő, a *kohézió* biztosítja. Az egységes szöveg azonban kisebb-nagyobb elemekből szerveződik, és csak úgy lehet szerves egész, értelmes üzenet, ha elemei meghatározott szabályok szerint egyesülnek, ha a szövegegységek között formai és tartalmi kapcsolatok létesülnek.

A beszédmű kisebb egységeinek szerkezeti elrendeződése a szöveg **mikroszerkezete**. A mikroszerkezetek szerveződéséből jön létre a szöveg **makroszerkezete**.

A legnagyobb mikroszerkezeti egység a **bekezdés**: tartalmilag összefüggő mondatok egysége. A bekezdés leghangsúlyosabb, tartalmi szempontból legfontosabb, összefoglaló szerepű mondata a *tételmondat*. (A bekezdés mint szövegegység azonban csak a prózai műfajban jellemző. A lírai műfajban a versszak nem vagy nem mindig felel meg a bekezdésnek, szövegtagoló szerepe csak formai, és nem tartalmi. A drámában pedig a jelenet a bekezdésnek megfelelő mikroegység.)

A szöveg makroszerkezetei a mikroszerkezeti egységek további szerveződéséből jönnek létre.

A szöveg makroegységei a **bevezetés**, a **tárgyalás** és a **befejezés**.

A **bevezetés** feladata: kapcsolatteremtés a beszélő és a hallgató között, előrevetíti a témát, ráhangolja a beszédpartnert annak befogadására, megindokolhatja, mi késztette a beszélőt megnyilatkozásra, mi a közlés célja.

A **tárgyalás** a szöveg legfontosabb és legterjedelmesebb része. Ez tartalmazza a téma kifejtését. A tárgyalás további két részre tagolódhat: a felvezető szerepű *előkészítő részre* és a *kifejtő részre*, amelyben a közlemény a tetőpontra ér. Az értekező műfajokban a téma kifejtését követi a *bizonyítás*: a tények, adatok, érvek felsorakoztatása súlyuk, fontosságuk sorrendjében (a kevésbé fontosakkal kezdve és a leghatásosabbak felé haladva) – így jutunk el a meggyőzésig.

A **befejezés** feladata a közlés lezárása, a tárgyalásban kifejtettek összefoglalása. A befejezés kivezet a műből: megmutatja, mi a tárgyalt téma értéke, hol a helye a valóságban.

Vizsgáljuk meg a szöveg mikro- és makroszerkezetét egy szemelvényen, amelyet Illyés Gyulának Kosztolányiról írott esszéjéből vettünk. (A mikroszerkezeti egységeket római számmal, a tételmondatokat arab számmal jelöltük.)

I. (1) A múltat is teremteni kell.

II. (1) Egy korszak attól lesz múlt, hogy megírják. Elevenedj meg, mondja álnokul a művész az időre. Az időnek ehhez legelőször meg kell halnia.

III. (1) Ezek a múlt-teremtők, ezek a jelen-gyilkosok itt élnek közöttünk. Nincsenek sokan, de némelyik nagyobb munkát végez, mint Dzsingisz kán. A város, ahol Jókai csak fél órára is megfordult, azon nyomban legendává változott. Vagyis régi voltában kimúlt. Krúdy lába nyomán fű se nő többet, ha csak nem az emlékezetben, az emlékezet tündéri smaragd-ragyogásával. Móricz megnézett egy alföldi piacot: még ma is úgy áll, öröklétbe meredve; ember legyen, aki megmozdítja.

IV. (1) Kosztolányi óvatosabb volt. Mosolyogva járt köztünk. Szerénykedve titkolta rettenetes képességét; épp csak jegyzőkönyvében tett néhány vonást. Ámulva nézem, minden vonás egy halott idő, egy darab eleven múlt. Mi jártunk, keltünk, s közben ő a háttunk mögött szorgalmasan sülyesztgette Európát az öröklétbe; „lezárt egy korszakot...”

V. Valamire való múlt megteremtéséhez néha nagyobb erő kell, mint a jövődőéhez: mindent pontosan a helyére kell tenni. (1) A rosszul elrendezett, rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő pedig egyszerűen el se megy; ködszerűen üli meg a tájat és az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség.

Elsüllyedt Európa

Ábrázolva:				
Bevezetés:		Tárgyalás:		Befejezés:
Előkészítő rész		Kifejtő rész		Lezáró rész
I.	+	II. + III. + IV.	+	V.

15. Bontsátok szerkezeti elemeire a szöveget, és ábrázoljátok a makroszerkezetét! Készítsétek el a szöveg vázlatát!

A sötét, borús éjszaka után, amikor is megállás nélkül zuhogott az eső, nagy tócsa-folyókat locsolva a mezőre, virradni kezdett. Az ég alján rózsaszín pír izzott fel, ami egyre erősebben parázslott. E hajnalpír közepén, azt kétfele osztva, feltűnik egy vérvörös sáv. A levegő meg se mozdul: áll aléltan; csend és némaság mindenütt; mintha lélegzetviasszafojtva várna valamit a világ... Ertelik egy perc..., még egy..., a föld pereme mögöl, az ég vörös sávján kipattan egy aprócska szikra; fényugár hosszú csíkja vetül az égre; majd előbukkan a tüzes korong sarlója – és sugárkéve fénye árad szét a hegyekre, erdőkre, épületekre. A sarló egyre szélesebb, fényesebb, egyre feljebb emelkedik, mintha tolná valaki a tüzes, szikrázó korongot. Már teljes egészében ragyog, tisztán tündököl, játszik a fénnel. Csillgó sugártűi ugrándoznak a földön, a harmatcseppeken, száz árnyalattal kiszínezve a tócsák vizét. Örvendezük a világ, nagy ünnepeét ünnepele. A mély kék ég kítárja végtelen síkját, mintha mondaná: gurulj rajtam, amerre akarsz és ahogyan akarsz, kítáruk nekéd, kisimulok előtled, hogy ne legyen megállásod, sem utadban semmi akadály! És valóban, az égen se egy foltocska, se egy csík, csak a tiszta, kék magasság. Csak az átellenes oldalon állt fenn a hold – sápadtan, komoran, mint egy vén kopasz zshivány, egy helyben toporogva, félénken pislogva sötét foltjaival a nap ragyogó arcára, egyre haloványul, majd eltűnik, mintegy elolvad, ahogy a hosszú sugárnyelvek nyaldossák... A lég tiszta, áttetsző. Benne ideoda röpködnek a napfény huncut szikrái, hol karikába kerekedve, hol kavarogva-villódzva, mint a hópelyhek a hóviharban. Ébredni kezd minden. Megzendűlnék a füvek közt lakó tücskök, rovarok ezrei; a rétek, az ezüst harmatot lerázva, megtelnek fülemüledallal, hangos kakukkszóval, bánatos gerlebúgással, a légben fenn pedig felzeng a pacsirta csengő éneke. Bölömbika bömböl a mocsárban – és elnémul; hangos hívása bánatosan visszhangzik a határban, majd elül. Tehenek bögtek az utakon, libák gágogtak a patak mentén, rázendítettek a kukurikúra a nagyhangú kakasok. Minden megmozdult. Felébredtek az emberek is; álmos szemüket dörzsölve belekezdték napi mondókájukba... Tompa zshivajjal lett tele a világ széltében-hosszában, végtelen-végig, s a fénykollektorral összeolvadva felzengette az élet dalát. Minden örült, az új napot köszöntve; s örült a kiviruló, derűs hétköznapi is.

Panasz Mirnij

bölmöbika

– a gémekek rendjébe tartozó, varjú nagyságú, elálló tollazatú, hosszú nyakú és lábú, jellegzetesen bömbölő hangú, sűrű nádasokban élő madár

kollektor

– gyűjtő csatorna, gyűjtőcső

16. Írjatok tájleíró fogalmazást szabadon választott témára magatok összeállította vázlat alapján! Ügyeljete arra, hogy írásművetekben jól elkülönüljenek a mikro- és makroszerkezeti egységek!

17. Olvassátok el a szemelvényt! Határozzátok meg a közlésfajtáját és szerkezeti elemeit!

Fél hat lehetett, mire kiértünk a folyó holt ágához, és apám elvált tőlem. A nap már a láthatár fölött állott, és én még sohasem láttam ilyen szépnek a szeptemberi reggelt. A víz a fűzfák alatt sötétzölden és hangtalanul kavargott. Néha, a part irányában haladva, elröppent egy-egy jégmadár, türkizkék szárnyát villogtatva.

Volt valami a levegőben, a reggel sejtelmes hangulatában, ami azt ígérte, hogy kitűnő halászatom lesz.

A túlsó part közelében, ahol egészen lassú volt a vízfolyás, egy ficáncoló veres szárnyú koncert fűztem a legélesebb horgomra, vigyázva, hogy nagyon meg ne sértsem, és hogy bent a mély vízben még sokáig életben maradjon.

Csukát vagy süllőt reméltem. Talán egy negyedóra telt el ebben a tündéri csendben, amikor egyszerre csak megmozdult a horogkészség piros kis tutaja, amely a víz színén úszott a lassú folyással.

A tutaj első megmozdulását még nem vettem készpénznek, mert gyakran előfordul, hogy az eleven csalétek néha összeszedi minden erejét, és váratlanul szabadulni akar.

Most azonban a tutaj két-három arasznnyira bemerült, és eltűnt a vízben.

A tutaj felszínre került, aztán újra elmerült.

Öreg süllő...

... Mindezt a tutaj és a zsineg mozgásából tudja az ember.

Most egyszerre zizegő hangot adva repül le a zsineg a dobról – nagy hal lehet –, a horog bevágott, észrevette, hogy baj van, és most torkán a gyilokkal eszeveszetten menekül! A hosszú bambuszbot félkörbe hajlik a nehéz rángás alatt, leírhatatlan érzés és izgalom ez, ez a láthatatlan, idegen erő, amely a zsineget feszíti. A menekülő hal halálküzdelmében a megfeszült zsinegből a hajladozó botba, a botból az ember karjába és a karjából az ember szívébe

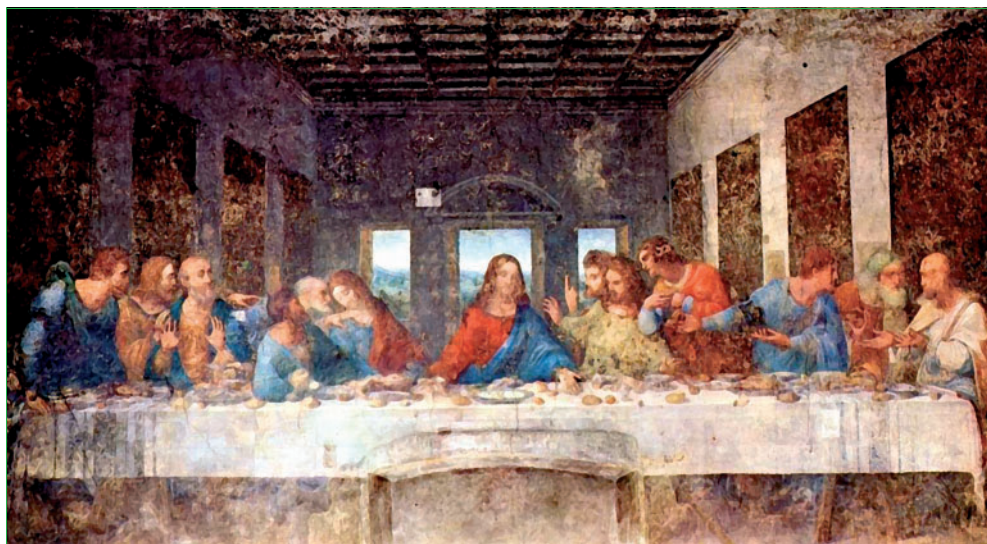
száll ez a rángás, ez a millió és millió éves gyönyör, amikor az ember önmagának hangosan felkiált: „megvan! itt van!” ... és dolgozik a szem, az agy, a kéz, minden idegszál, hogy el ne engedje, el ne veszítse az ilyen nagy süllőt, amely csak ritkán akad horogra.

Már a karom és a derekam is belefájult; jó negyedórai küzdelem után a csónakomba emeltem egy húszkilós – csukát.

Mert az is a horgászathoz tartozik, hogy amikor az ember már biztosan tudja, hogy süllő van a horgon, az utolsó pillanatban csuka lesz belőle.

Zilahy Lajos: A lélek kialszik

18. Olvassátok el a szöveget! Határozzátok meg bevezetésének és befejezésének a szerepét! Mondjátok el a tartalmát!

Amikor a nagy olasz festőt, Leonardo da Vincit felkérték, hogy a milánói konvent refektóriumában fessen egy falképet, ő az Utolsó vacsora témáját választotta: Jézust ábrázolta a tizenkét apostol körében a húsvéti asztalnál. A falkép már csaknem kész volt – csupán Jézus és Júdas arca volt még megfestetlen, e két alakhoz sehogyan sem akadt modell. A festőnek nem sikerült olyan tökéletesen szép és nemes arcot találnia, amilyennek a Megváltót elképzelte, sem olyan gonosz, álnok, elvetemült arcot, amelyről valószínűleg lemásolhatta volna Iskarióti Júdást. Teltek a napok... Egy alkalommal az egyik templom padjában ülve és a hívőket nézgetve, megakadt a szeme a gyermekkórus fiatal, délceg karnagyán. Ez volt az a modell, amelyet már annyiszor elképzelt. Másnap az

ifjú zenész már modellt ül Leonardónak, s ült napokig kitartóan, míg arcának gyönyörű vonásai meg nem elevenedtek a freskón. Az ifjú megbűvölten állt a kép előtt és vágyakozva suttogta: „De szeretnék Őhöz hasonlóítani!” A remekmű egy megfestetlen figurával csaknem négy esztendeig maradt befejezetlen... Végül ezernégy-százkilencvennyolc egyik zimankós estéjén hazafelé menet Leonardo találkozott egy csavargóval. A toprongyos alak arcára nézve a festőnek feltűntek a mélyen beesett, okos, de a rossz lelkiismerettől zavaros, a bűnök eltorzította arcvonások keretében aljas ösztönöket kifejező szemek. Ez Júdás, akit ő oly régóta keres! A félbemaradt falképről lekerült a lepel, jöhetett a befejezés. A csavargó egykedvűen ült a művész előtt, vonásai hűen visszatükröződtek az áruló Júdás arcán. A mű elkészült. A csavargó gonosz mosolyra torzult arccal állt a kép előtt. „Milyen kegyetlen a sors, nemde?” – mondta elkomolyodva a festőnek. S amikor az ki akarta fizetni, nem fogadta el a pénzt: „Nem, én elveszett ember vagyok, rögtön elverném a legolcsóbb borra és szajhákra. Miért is nem fogadtam meg az ön tanácsát!” „Én adtam magának tanácsot?” – csodálkozott el Leonardo. „De hiszen... Vagy talán nem emlékszik rám?” – kérdezte remegő hangon a csavargó. Leonardo rámeredt a züllött arcra, s a legördülő könnyek láttán alig akart hinni a szemének. Ez volt az a tehetséges karmester, akinek vonásait Krisztus arcán megörökítette, s akinek búcsúzóul azt mondta: „Hasonló lehetsz Hozzá, ha az ő útjain fogsz járni.” A zenész azonban más utat választott, amelyről aligha lehet visszatérés.

V. Csuhlib

konvent – a kolostorban a rendtagok által lakott épületrész

refektórium – kolostori ebédlő

19. Olvassátok el a szöveget! Határozzátok meg a közlésfajtáját! Készítsétek el a szöveg vázlatát és ábrázoljátok a szerkezetét! Mondjátok el a szöveg tartalmát!

A Magyar Nemzeti Múzeum

Nemcsak Budapestnek, de egész Magyarországnak legelső, legkiemelkedőbb fontosságú tudományos gyűjteménye ez a múzeum. Gróf Széchenyi Ferenc gyűjteménye alapján létesítették, de anyaga az elmúlt évtizedek folyamán oly mértékben megnövekedett, hogy a központi épületben ma már csak töredékei helyezhetők el: a történeti és természettudományi gyűjtemények. A Nemzeti Múzeum

irányítása alatt álló intézmények a főváros legkülönbözőbb pontjain működnek.

Maga a múzeum palotája Budapest legszebb klasszicista stílusú épülete. 1837–1847 között épült, Pollack Mihálynak, a kiváló építőművésznek vezetésével. Az épülethez széles, impozáns lépcsősor vezet, amelynek egyik támfalán márványtábla hirdeti, hogy itt szavalta el Petőfi Sándor 1848. március 15-ének délelőttjén a *Nemzeti dalt*, itt olvasták fel a *Mit kíván a magyar nemzet* című kiáltványt, amely 12 pontban összefoglalva tartalmazta a nemzet követeléseit. Egy másik tábla Vasvári Pálnak, a márciusi ifjak egyik vezérének emlékét őrzi.

A lépcsők fölött a hatalmas, nyolc korinthuszi oszloptól tartott középrizalit emelkedik, fölötte nagyméretű timpanonnal. A benne foglalt, horgonyból készült szoborcsoportot Schaller müncheni szobrász tervei alapján Monti Rafael készítette.

A múzeum első emeletén van a kupolás előcsarnok és a díszterem. Ezekhez a termekhez is fontos történelmi események emléke fűződik: 1848-ban itt ülésezett az első népképviselői országgyűlés, az Országház megépítéséig itt tartotta üléseit a főrendiház, 1978-tól 2000-ig itt mutatták be a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket.

A reprezentatív célú díszes nagy termekhez kiállító termek egész sora csatlakozik.

A Múzeum palotája előtt Arany János bronzszobra emelkedik. A márvány talapzaton elhelyezett szobor Stróbl Alajos műve. A Schickedanz Albert tervezte talapzaton álló mellékalakok a klasszikus Toldi-trilógia hőseit, Toldi Miklóst és Piroskát ábrázolják.

A hatalmas épület körül létesített park, a Múzeum-kert, a környék népszerű sétahelye. Ez a nagy kiterjedésű, évszázados fákkal díszes park nemcsak mint természeti látnivaló ritkítja párját a belvárosi kőrengeteg közepén, hanem egyben műtörténeti, történelmi emlékek gazdag gyűjteménye is.

A Nemzeti Múzeum a magyar kultúra igazi kincsesládája.

A „Budapesti útikalauz” nyomán

főrendiház – a magyar országgyűlés törvényhozó testülete 1918-ig, tagjai főnemesek, főpapok és egyéb közéleti férfiak voltak

rizalit – épületek közepén vagy sarkain előugró homlokzatrész

timpanon – épülethomlokzat orommezeje: szoborművekkel díszített háromszög alakú homlokzatrész

20. Írjatok részletes leíró fogalmazást helységekben levő vagy másutt látott műemlékekről!

21. Olvassátok el figyelmesen a szöveget! Határozzátok meg a szerkezeti elemeit! Feleljetek a kérdésekre, majd mondjátok el a szöveg tartalmát!

A szkíták

Évszázadokon keresztül folyton harcoltak: hol a kimmerekkel, hol a trákokkal, hol a szarmatákkal, a görögökkel, a szíriaiakkal, médekkel, gótokkal, sőt még az egyiptomiakkal is. A szkíta harcosnak innia kellett az első megölt ellenség véréből. Ez volt a tűzkeresztsége, annak jele, hogy igazi szkíta lett. Aki nem ölt idegent, nem vehetett részt a rituális ünnepi lakomán.

Szkíták! Az időszámításunk előtti hetedik századtól az időszámításunk szerinti harmadik századig már maga ez a szó is rémületbe ejtette Kelet-Európa és a Közel-Kelet törzseit és népeit. Hérodotosz, a görög történetíró az akkori világ büntető kardjának nevezte őket. Ugyanakkor elismeréssel adózott e szorgos, okos, becsületes népnek, amely Ázsia beláthatatlan pusztaságairól jött a Fe-

kete-tenger északi partvidékére. Lovaik repültek, mint a nyilak, nyilaik hibátlanul célba találtak.

A görögök sejtették meg elsőként, hogy a harcos szkítákat legyőzni hiú ábránd. Ismerve e nép fejlett esztétikai érzékét, a görögök elhatározták, hogy a művészet, az esztétikum erejével „szelídítik meg” a szkítákat. Ez mentette meg a virágzó Hellászt attól, hogy időnap előtt romlásba jusson a szkíta kardok, török, lándzsák, harci bárdok által.

A nagyszerű szkíta lovast nem lehetett kiűteni a nyeregből. De amikor meglátta, hogyan dolgozik a görög poliszban a kőfaragó, a kerámikus, az aranyműves, a mozaikrakó, magától ugrott le a lóról és félretette fegyverét. Tekintete mohón követte a mester minden mozdulatát, s a csodálatos mű akárhányszor könnyeket csalt a harcos szemébe.

A szkíták ősi civilizációk örökösei voltak. Voltak isteneik és hőseik. S az antik művészetet megismerve, ugyanolyan tökéletesen és igényesen akarták ábrázolni őket, mint a görögök Zeust, Apollont, Afroditét. A szkíták nomád nép voltak, és életmódjuknak a miniatűr művészet felelt meg legjobban.

Sztepovik D.

- ① A szkíták mely sajátosságáról tudósít bennünket a bevezetés?
- ② Hogyan kapcsolódik a bevezetéshez a tárgyalás előkészítő része?
- ③ Melyik bekezdés a kifejtő rész, és miért olyan meghökkentő?
- ④ Milyen következtetést vonhatunk le a befejezés alapján?
- ⑤ Rokonszenves-e neked a szkíta nép? Hasonlítsd össze a harcias szkítákat a hírhedt tatárokkal!

22. Írjatok rövid értekező fogalmazást „Az esztétikum a nép életében” címmel! Ügyeljetek a szerkezeti elemek kapcsolatára!

23. Olvassátok el a szemelvényt! Határozzátok meg a szöveg közlésfajtáját! Ké-
szítsétek el a szerkezeti vázát és mondjátok el a tartalmát! Majd feleljetek a kér-
désekre!

Kevés lángelmét fosztottunk ki olyan kegyetlenül, mint Adyt; a tehetség kevés olyan Krózusát. Halála pillanatától kezdődött a szó-
lam, hogy nem volt bár magyar betűértő, akinek idegzetén nem vil-
lámlottak át az ő versei, de irodalmilag nem hatott. A nyomába
lépő új költők merítettek Babitsból, Juhászból, Füst Milánból, Kas-
sákból. Belőle nem. Lettek átvennivalót még a feje fölött vissza-
nyúlva is, Petőfitől, Berzsenyitől, Balassitól is. Csak tőle nem...
Átvettük Ady kincseit, nyugta nélkül... ..Soha elhamarkodottabb
ítéletet. Soha rövidlátóbb megállapítást annál, mint hogy társai kö-
zül mindenki adott és ad oktatást költészetünk ipari tanulóinak,
csak ő nem; akinek neve a műhely cégtábláján olvasható.

Ha föladom magamnak a kérdést, életem melyik korszakában
volt rám hatással Ady Endre, azt kell válaszolnom, kezdettől fogva
s azóta mindig. S nemcsak mint költő szolgált meggyőző irányítás-
sal utaimon, hanem mint közéleti ember, mondhatnám mint gon-
dolkodó is.

S nemcsak én voltam így, de nemzedékem minden tagja. Még
azok is, akik a külsőt – a forma minden formáját – tekintve, kiáltó-
an elütöttek tőle, merőben más színeket és jegyeket mutatnak.

Különös módon e hatás – melynek gyűrűzését még messze le-
hetne követni – épp azért maradt észrevétlen, mert lüktetően
eleven volt. Nem árnyképet vetett, hanem az élet új tüneteit sar-
jasztotta létre. A „szent ital”, mellyel Ady kínálta a hozzá járuló-
kat, nem az epidermiszre volt befolyással; a szívre, a vérerekre...

Honnan ered a hatásának tündökletes, a közöny méteres be-
tonfalán is ily győztesen átütő ereje?

Ady óriási tehetségű volt. De még óriásibb ösztönű. Olyan tra-
gikus „beállítottságú” költő, aminőket a magyar történelemnek
csak legbaljóslatúbb korszakai neveltek. Örökségének ereje nem kis
részt abban van, hogy maga is örökséget vett át. Különös élessé-
gűre Zrínyi óta van fölhangolva egy húr a magyar lírán: a nemzeti
pusztulás veszélyét mondja, s ellene a segítséget kéri. Ady legmesz-
szehangzóbban ezt a húrt tudta verni, maga is pusztulóban... Senki
nem volt oly közös gazdája az őriznivalóknak és végeznivalóknak,

mint ő, Ady. Mindmáig ő a legszívósabb összekötő erő a múlt és a remény közt.

Mindmáig, amikor panaszkodók és fölényeskedők egyaránt arról adnak számot: hatásának mind kevesebbek a látható jelei. Úgy van, a külső jelei...

Illyés Gyula: Ady hatása

Határozzátok meg a szemelvény makroszerkezeti elemeit! – Keressétek meg azokat az érveket, amelyekkel a szerző cáfolja a bevezetésben közölt tételt! – Milyen következtetést kell levonnunk a befejezés alapján?

24. Írjatok rövid értekező jellegű fogalmazást „Legyünk mindig igazságosak” címmel! A fogalmazás vázlatát előzőleg beszéljétek meg az osztályban!

25. Olvassátok el a Szegedi Napló 1920... számában megjelent szemelvényt! Határozzátok meg szövegének típusát a közlemény célja, jellege, irányultsága és a címzett alapján! A kérdésekre válaszolva elemezzétek a szöveg szerkezetét!

Béke

Férfifegyverek csattogása és gyerekszájak sírása zörgetett az égen. A Magasságbeli, ahogy csendesen szunyókált elefántcsontból való székén, riadtan kapta föl a fejét, és kérdezte:

– Mi dolog ez?

– A Föld-csillagon nyüzsgölődnek – jelentette az őrálló angyal, aki az Úr lélegzését leste a trónszék lábánál.

– A Földön? – gondolkozott el az Isten, és színe elé rendelte az emberiség nagyjait.

Jött Mózes, kezében a kőtáblákkal. Így szólt hozzá az örökkévaló:

– Mit adtál Te a népnek?

– Én adtam neki a törvényt.

– Mit csinált belőle?

– Bűnt.

Nagy Károly volt a második, aki keresztes markolatú kardjára támaszkodott.

– Mit adtál Te a népnek?

– Én adtam neki az oltárt.

– Mit csinált belőle?

– Máglyát.

Napóleon is sorra került, szürke kabátján egy szikrázó csillaggal.

– Mit adtál Te a népnek?

- Én adtam neki a dicsőséget.
- És mi lett belőle?
- Szégyen.

Egyszülött fiát kérdezte végre az Isten.

- Hát Te mit adtál az embereknek?
- Én adtam nekik a békét.
- Mit csináltak belőle?

Krisztus nem felelt. Átszúrta kezébe temette arcát, és sírt.

Móra Ferenc: Szilánkok

- ① Hány szerkezeti elemből tevődik össze a szöveg?
- ② Megvan-e a szövegben mindhárom makroszerkezeti egység?
- ③ Miből épülnek a tárgyalás szerkezeti egységei?
- ④ Hány szerkezeti egység az előkészítő és hány a kifejtő rész?
- ⑤ Van-e tartalmi egyensúly a tárgyalás nagyobb és kisebb része között? Ha van, miből adódik?
- ⑥ Miben különbözik a kifejtő rész mikroszerkezete az előkészítő részétől?
- ⑦ Mi a szövegbeli jelentősége a hiányzó utolsó válasznak? Miért beszédesebb itt a hiány, mint a kifejtettség?
- ⑧ Mi a szöveg befejezése?
- ⑨ Megjelenésekor mi adta a szöveg időszerűségét?
- ⑩ Milyen előismeretek szükségesek a szöveg megértéséhez?

26. Olvassátok el a szöveget, határozzátok meg a közlésfajtaját, majd feleljetek a kérdésekre!

Az oktatás legsúlyosabb hibája világszerte, hogy a hiányokat mindig több és több ismeretanyaggal, új tárgyakkal iparkodik betölteni. Tanfelügyelői szemlélet... Ez a módszer nem járhat eredménnyel, mert tanítani csak olyasmit lehet, amit ismerünk: a múltat. A gyakorlat viszont gyakran állít váratlan helyzetek elé. A valóban új helyzetekben az adatszerű tudás ritkán hasznosítható. A tapasztalat annál inkább. Ha nem a szókratészi filozófia elvei szerint tanulunk, fölösleges az egész befektetett munka, hiszen ha az élet valamilyen bonyolult helyzetbe szorítja az embert, magának kell a megoldásra rábukkannia, a filozófus nem fog gondolkozni helyette. Ez pedig annál nehezebben megy, minél kevésbé szoktunk rá az agyunk használatára, minél jobban beletompultunk, butultunk a biflázásba. A műveltség az, ami megmaradt bennünk, miután amit tanultunk, elfelejtettük. De jól felejtetni nem könnyű feladat. Szent-

Györgyi Albert, miután Nobel-díjjal tüntették ki, nyilatkozatában azt mondta az újságírónak, hogy fejből nem tudná elmondani az aszkorbinsav képletét, holott a díjat ezért kapta. A képletet elfelejtette, a kémiai gondolkodást azonban nem, mint ezt későbbi eredményei bizonyítják.

A gondolkodásmódot kell tehát hatékonyra formálnunk.

Kolozsvári Grandpierre Emil: Korszerű műveltség

szókratészi filozófia – ide vonatkozó tételei: az igazságot a dialektikus gondolkodás útján, kérdve-kutató módszerrel tárhatjuk fel; az erény a tudás és a bölcsesség

- 1 Mi a szöveg alaptétele?
- 2 Milyen érvekkel bizonyítja a szerző a tétel igazságát?
- 3 Hogyan értitek E. Herriot (ejtsd.: erió) francia tudósnek a szövegben idézett aforizmáját: „A műveltség az, ami megmaradt, miután amit tanultunk, elfelejtettük”?
- 4 Miért hasztalan az öncélú tanulás (nyelvtant a nyelvtanért, matematikát a matematikáért stb.)?
- 5 Miért jobb a biflázásnál a józan gondolkodás?
- 6 Mi a szöveg végkövetkeztetése? Szerinted is ez a célravezető?

A szófajok

5. Ismétlés

27. Írjátok ki az alábbi szövegből külön oszlopokba és elemezzétek az eddig tanult szófajokat!

Még délben semmi se volt, ebéd után két óra tájban elkezdett borulni az ég. A tavasz nagyon zavaros az idén. Sohase szokott jég lenni a mi tájunkon, s most már négyszer volt. Igaz, hogy csak egyszer számított, akkor komoly bajt is csinált...

Ez a szombati vihar megint jéggel fenyegetett. Előbb erős szél jött, aztán rohanva torlódtak fel a felhők, s a végén olyan eső zúdult le minden előkészület nélkül, mintha a zsilipet szakították volna fel.

Móricz Zsigmond: Útjavítás

28. Elemezzétek szerkezetileg az alábbi szóalakokat, meghatározva a szóelemek fajtát és a szótövek típusát!

Minta: mérgesebbek: **mérg** – hangzóvesztő melléktő;
-s – melléknévképző kötőhangzóval;
-bb – a középfok jele kötőhangzóval;
-k – a többes szám jele kötőhangzóval

mérgesebbek, nyarakat, madarainknak, kapások, idejében, fiamat, lovasok, szavaimmal, darvakat, odvában

29. Elemezzétek az alábbi szóalakok birtokos személyragjait, meghatározva a szó szófaját is!

Minta: valakid: **valaki** – főnévi határozatlan névmás;
-d – egy birtokra utaló egyes számú 2. személyű birtokos személyrag

valakid, barátaink, ezrei, mije, könyveitek, szövegei, szomszédaitok, iskolájuk, kedveseim, sárgája

30. Fokozzátok az alábbi melléneveket!

éles, szép, érdekes, halványsárga, nagyszerű, jóindulatú, magas
termetű, piros arcú, jószívű, világoskék

31. Csak stilisztikai, vagy jelentésbeli különbség is van-e az alábbi alakpárok tagjai között? Foglaljátok őket mondatba!

faluk	falvak	halvány	halovány
daruk	darvak	fátylas	fátyolos
fia	fiúja	magas	magos
alszik	aluszik	hamus	hamvas

Feleljetek a kérdésekre!

- 1 Mi a szófaj?
- 2 Mely szempontokat kell figyelembe venni a szó szófájának meghatározásakor?
- 3 Melyek a tartalmas szófajok (vagy fogalomszók)?
- 4 Mely szófajok tartoznak a névszók körébe?
- 5 Mi a főnév?
- 6 Mi a melléknév?
- 7 Mi a számnév?
- 8 Mi a névmási jelentés legfontosabb jellemzője?
- 9 Milyen szófajokat nevezünk viszonzyszónak?
- 10 Melyek a mondatszók?

6. Az ige

32. Kérdések alapján határozzátok meg a kiemelt szavak alapalakját, jelentését, és az egyes szóalakok közötti jelentéskülönbséget!

① Nemcsak ti mondotok igazat, én is mindig igazat mondok. Mindig igazat mondtam és fogok mondani. Ha nem mondanék igazat, mondjatok bátran hazugnak. ② Tegnap is esett, ma is esik, s úgy látszik, holnap is esni fog. Ha esik, hadd essen, bár inkább ne esne. ③ Én nem járok feketében, nem is jártam és soha nem is járnék, járjon az, akinek tetszik a fekete.

A fenti mondatokban a *mond*, *jár* ige cselekvést, az *esik* ige történetét fejez ki. Ezek az igék azonban nem csupán megnevezik a cselekvést, hanem mindig megjelölik a cselekvő személyét és számát (*mondok*, *mondanék*, *járok*, *jártam* – egyes számú első személyű a cselekvő, *mondotok* – többes számú második személyű a cselekvő, *esik*, *essen*, *esne* – egyes számú harmadik személyű a cselekvő); a cselekvés módját (*mondok*, *esik*, *járok* – valóban történik a cselekvés, kijelentem; *mondanék*, *esne*, *járnék* – feltételtől függő cselekvés; *mondjatok*, *essen*, *járjon* – felszólítás a cselekvésre, akart, kívánt cselekvés); a cselekvés idejét (*mondok*, *járnék*, *essen* – a cselekvés akkor történik, amikor beszélünk róla; *mondtam*, *esett*, *jártam* – a cselekvés megtörtént már a beszélés előtt; *mondani fogok* – a cselekvés csak a beszélés után fog történni).

Az ige tehát úgy fejezi ki a cselekvést, hogy egyúttal megjelöli a cselekvő személyét és számát, a cselekvés módját és idejét, néha utal a cselekvés tárgyának személyére is.

Ezért mondjuk, hogy az ige a határozott cselekvést fejezi ki.

Az ige jelentése

Az ige személyek, dolgok cselekvését, létezését, a velük való történetét kifejező szófaj.

Kérdései: mit csinál?, mi történik?, mi van?

Az ige tehát kifejezhet:

- ① **cselekvést**, amit az alany végez, tesz: *ad, kér, ír, fut*;
- ② **történést**, ami az alannal történik: *hervad, lehull, ázik*;
- ③ **létezést**, amiről állítjuk, hogy létezik: *van, létezik, lehet, nincs*.

Az ige jelentését gyakran igekötő módosítja: *elkap, megkap, kikap, bekap, felkap, lekap, összekap, visszkap, odakap, félrekap, utána-kap, rákap* stb.

Az ige alakja kifejezi:

- ① a cselekvés módját (kijelentő, feltételes, felszólító mód);
- ② a cselekvés idejét (jelen, múlt, jövő idő);
- ③ a cselekvő személyét (első, második, harmadik személy);
- ④ a cselekvő számát (egyes vagy többes szám);
- ⑤ a cselekvés határozott vagy határozatlan tárgyra való irányulását, illetőleg tárgyaltan voltát (tárgyas ragozás, alanyi ragozás).

Az ige a mondatban mindig **állítmány**. (Az állítmányt azonban más szófajokkal, névszókkal is kifejezhetjük.)

Az igei jelentés nem pusztán fogalmi jelentés, hanem *viszonyjelentés*: az ige ugyanis viszonyt teremt a cselekvő, a cselekvés és a cselekvéstől érintett személyek, dolgok között, sőt, csak ebből a viszonyból határozható meg az ige pontosabb jelentése.

Például: kikerül valaki valakit, valamit = elkerül: A fiú kikerülte a pocsolót;

kikerül valami valamit = nem történik meg vele: Az autó kikerülte az összeütközést;

kikerül valaki, valami valahová = kijebb levő helyre kerül: A fotel kikerült a konyhába;

kikerül valaki valamiből = kiválik: Pali már kikerült az intézetből;

kikerül valami valahonnan = forgalomba kerül: A gyárból jó szerzőszámok kerülnek ki;

kikerül valami = akad, adódik: Néha kikerül valamicske pénz is.

Az ige egyes viszonyjelentéseiben szereplő bővítményeket az ige **vonzatainak** nevezzük.

33. Írjátok ki a versrészletből az igéket csoportosítva aszerint, hogy cselekvést, történést vagy létezést fejeznek-e ki!

Vak volt a hajnal, szennyes, szürke. Még
Üveges szemmel aludtak a boltok,
S lomhán söpörtek a vad kővidék
Felvert porában az álmos vicék,
Mint lassú dzsinnek, rosszkedvű koboldok.

Egyszerre két tűzfal között kigyúlt
A keleti ég váratlan zsarátja:
Minden üvegre száz napocska hullt,
S az aszfalt szennyén szerteszét gurúlt
A Végtelen Fény milliomm karátja.

Tóth Árpád: Körúti hajnal

vice – házmester (régies)

dzsinn – emberi vagy állati alakban megjelenő pajkos vagy rosszindulatú szellem a keleti mesékben

kobold – tréfás, gonoszkodó, de ártalmatlan törpének elképzelt szellem, manó

karát – drágakövek mérésének súlyegysége (0,2 g); az arany ötvözetek mértékegysége (egy huszonnegyed rész aranytartalom); itt: sziporka, fényszikra

34. Határozzátok meg az alábbi mondatokban az igék cselekvőjének személyét és számát!

- ① Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek, hosszú út porából köpönyeget veszek.
- ② Te vagy a legény, Tyukodi pajtás.
- ③ Már minálunk rostán szórják a búzát, hátrafelé fújja a szél a pelyvát.
- ④ Erre gyere, amerre én, majd meglátod, hol lakom én.
- ⑤ Gyertek ide, kakastollas legények: magam vagyok, százatoktól nem félek!
- ⑥ Ez a kislány gyöngyöt fűz, ég a szeme, mint a tűz.

7 Ha folyóvíz volnék, bánatot nem tudnék, hegyek-völgyek között vígan folydogálnék.

8 Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok, a szegény legénynek utat mutassatok!

Népdalokból

35. Írjátok le az alábbi igékhez ellentétes jelentésű párjukat!

hoz – ...	lefekszik – ...	kitár – ...	növekszik – ...
ad – ...	dolgozik – ...	kinyit – ...	hallgat – ...
húz – ...	felmegy – ...	felvesz – ...	sír – ...

36. Írjátok rokon értelműeket az alábbi igékhez!

halad; kacag; esik; szalad; csörög

37. Értelmezzétek az alábbi szólásokat!

főzik a kapcáját –	megkeni mogyorófahéjjal –
kiteszik a szűrét –	inába száll a bátorsága –
kilóg a lóláb –	kiugratja a nyulat a bokorból –
olajat önt a tűzre –	nem öli meg az ördögöt –
felhúzza az orrát –	nyeregben érzi magát –
benne marad a pácban –	pálcát tör valaki fölött –
nincs ki a négy kereke –	köti az ebet a karóhoz –

38. Alább megadtuk a *gondol* ige viszonyjelentésének vázát és pontosabb jelentését. „Öltöztessétek fel” az ige mondatba foglalásával!

1 gondol valaki valamit: elméjében forgat, tudatában felmerül

2 gondol valaki valamilyet: valamilyen elhatározásra jut

3 gondol valaki valakire, valamire: értelmi tevékenysége ráirányul

4 gondol valaki valakit valaminek: valakinek tart valakit

5 gondol valaki valakiről, valamiről valamit: valamilyen véleményt formál róla

6 gondol valaki valakivel, valamivel: gondot fordít rá, törődik vele.

39. Az alábbi mondatokból következtessétek ki az igei viszonyjelentés vázát és határozózatok meg az ige pontosabb jelentését!

- 1** Havonta fizetjük a lakbért.
- 2** Borsos árat fizetett a kocsiért.
- 3** Fizetek neked egy mozijegyet.
- 4** Fizethetek forinttal?
- 5** Hanyagságodért fizetni fogsz!
- 6** Állatoknak tartották a népet: hátha most mint állat fizet tinéktek? (*Petőfi*)
- 7** Az idén jól fizet a búza.

Az igék osztályozása

Az igéket három szempont szerint osztályozhatjuk:

- 1** a cselekvés és a cselekvő viszonya szerint az ige lehet:
 - a)** cselekvő;
 - b)** műveltető;
 - c)** szenvedő;
 - d)** visszaható;
 - e)** ható;
- 2** a cselekvés irányulása szerint az ige lehet:
 - a)** tárgyas;
 - a)** tárgyatlan;
- 3** a cselekvés minősége (lefolyásának módja) szerint az ige lehet:
 - a)** tartós-huzamos történésű:
 - 1)** folyamatos;
 - 2)** gyakorító;
 - b)** pillanatnyi cselekvést jelölő:
 - 1)** mozzanatos;
 - 2)** befejezett;
 - 3)** kezdő.

7. Az ige fajai a cselekvés és a cselekvő viszonya szerint

A cselekvő ige

A cselekvő ige azt fejezi ki, hogy:

- az alany **cselekszik**, **tesz** valamit: *Kati tanul.*
- az alannyal **történik** valami: *Hull a szilva a fáról.*
- az alany **létezik**, vagy nem létezik: *Nagy hó van. Nincs jó idő.*

A cselekvő igék szerkezetileg:

- töszók: *ír, néz, olvas, fut;*
- névszóból képzett szók: *számol, cukroz, betegeskedik, kékül;*
- összetett szók: *jön-megy, ireg-forog, rúgkapál, elszámol, megsóz;*
- szó értékű szókapcsolatok: *szert tesz, szerét ejti, módot ad, tótágast áll stb.*

40. Határozzátok meg az igék fajtát és mondjátok meg, mit fejez ki!

Andrissal is baj van. Folyton szegény lány után néz. Pedig jól él, folyton mulatság van körülötte... Szeret enni, inni, mulatni, mégis olyan utolsó szegény emberekhez pártol, mint Darázsék, aki ezelőtt talyigás volt, de mikor a lova megdöglött, nem tudott többet lovat szerezni. Egy városi úrnak a szőlőjében lakik, akkora putriban, mint egy sufni, az igaz, hogy könnyen él, semmire sincs gondja, csak a zsákot tartja, lakása, fűtése megvan, kap lisztet, zsírt, hagymát, szalonnát és még egy kis pénzfizetést is, és neki más gondja nincs, csak hogy minél kevesebbet lendítsen, csak épp kiszúrja az urak szemét. Ilyenekhez jár Andris.

Móricz Zsigmond: *Pillangó*

41. Elemezzétek az igéket szerkezetük szerint!

- ① Száll a madár ágról ágra, száll az ének szájról szájra. (Arany)
- ② Vasútnál lakom, erre sok vonat jön-megy. (József Attila)

- 3 Nem szól a harsogó haris a fű közül, még csak egy kicsiny kis prűcsők sem hegedül. *(Petőfi)*
- 4 A gyerek állandóan izeg-mozog.
- 5 Mit ugrabugráltok itt, mintha búcsú volna? *(Jókai)*
- 6 Tüstént az ijedség rémképe alászáll, maga is hol zöldül, hol sárgul a császár. *(Arany)*
- 7 Visszapillant a nap a föld pereméről, visszanéz még egyszer mérges tekintettel... *(Petőfi)*
- 8 Jársz-kelsz a világban boldogan. *(Szabó L.)*
- 9 Hazafelé menet útba ejtem a könyvtárat.
- 10 Véghez vittem immár nagy hírű munkámat. *(Zrínyi)*

42. Fejezzétek ki egyetlen szóval azokat a cselekvéseket, amelyeket az alábbi szó értékű szókapcsolatok jelentenek! Melyik színesebb, szemléletesebb: a szó vagy a szókapcsolat?

bakot lő –	dugába dől –	nyakára hág (valaminek) –
lővő tesz –	tűvé tesz –	nyélbe üt (valamit) –
olajra lép –	kereket old –	fúrja az oldalát –
kötélnek áll –	ölre megy –	napvilágot lát –

A műveltető ige

A műveltető ige azt fejezi ki, hogy **az alany a cselekvést téteti, mással végezteti, vagy okozza, előidézi.**

Például: *Varratok egy új öltönyt a szabómmal.* (– a szabó fogja végezni a cselekvést)

Kihúzatom a fájós fogamat. (– más fogja kihúzni)

A színész **megnevelteti** a közönséget. (– okozza, előidézi, hogy ne vessen a közönség)

*Petőfi neve a szabadságharcra **emlékeztet**.* (– okozza, hogy mi emlékezzünk)

Szerkezetileg a műveltető igék mind **képzett igék: cselekvő igék származékai.**

Képzőik:

- **-at, -et** – egyszótagú igékhez járul, kivéve azokat a **-t** végűeket, amelyekben a **-t** előtt magánhangzó van: *adat, hozat, kéret, nézet, tartat, bontat, rontat, hintet, festet* stb.;
- **-tat, -tet** – többszótagú igék kapják, meg a magánhangzó + **-t** végűek: *olvastat, számoltat, figyeltet, neveltet; ültet, vettet, füttet, láttat* stb.;
- **-aszt, -eszt**: *megijeszt, ugraszt, bomlaszt, fagyaszt, függeszt* stb.;
- **-t**: *kelt, csökkent, teremt, tenyészt, vesz, durrant, lebbent, loccsant, kizökken* stb.;
- **-ít**: *állít, hajlít, veszít, leszállít* stb.

Sok műveltető képzős igénknek már cselekvő igei jelentése van: *vágtat, tüntet, jártat, fürösz*.

43. Elemezzétek az alábbi mondatok igéit, meghatározva, hogy a cselekvés téte-
tését vagy okozását fejezik-e ki!

- 1 Rózsa Sándor a lovát ugratja. (*Móricz*)
- 2 Fejfát csináltatok, egyszerű fejfámra csak egy sort íratok. (*Petőfi*)
- 3 Sárga szöget veretek a csizmámba. (*Népdal*)
- 4 Kongatják a harangot, űzik már a farsangot. (*Csokonai*)
- 5 Szügyének feszíti nagy öklelő fáját, úgy buktatja hanyatt a lo-
vat s gazdáját. (*Arany*)
- 6 A falra függesztjük a hirdetményt.
- 7 A forgósél nagy homokzsákokat táncoltatott. (*Móra*)
- 8 Kérették nénémet szép király fiának, engem is kéretnek egy
koldus fiának. (*Népköltés*)
- 9 A szoba falát sárgára festetjük.
- 10 Őszi vad szél zörgeti a fákat.
- 11 Lobog a gyertya, – a fal hosszán csatáztat kövér árnyakat,
mint künn a világ: azért vívnak, hogy engem mulattassanak.
(*Illyés Gyula*)

44. Képezzetek műveltető igéket az alábbi cselekvő igékből!

- ad, jár, néz, vág, fog, küld, bont, ront, ránt, tart, fest, sejt
- felel, dolgozik, épít, felemel
- vet, üt, hűt, lát, fut, fűt

45. A műveltető ige sokszor terméketlen szótövekből képzett *-ul, -ül, -ad, -ed, -odik, -edik, -ödik* képzős cselekvő igékkel áll szemben. Írjátok le az alábbiak mellé műveltető megfelelőjüket!

borul – ...	lázad – ...	csillapodik – ...
derül – ...	hasad – ...	gyarapodik – ...
szédül – ...	szakad – ...	betelepedik – ...
kerül – ...	szárad – ...	kificamodik – ...
hárul – ...	szalad – ...	megfutamodik – ...

46. Írjátok ki az alábbi szövegből az igéket és elemezzétek a cselekvés és a cselekvő viszonya szerint!

Az üvegfestés nemes művészetét a szükség hozta létre.

A középkorban ugyanis nem tudtak még összefüggő üvegtáblákat öntetni, hanem kényszerűségből kisebb üvegtáblákból állították össze az ablakokat. A templomok építői hamar rájöttek, hogy különbözőféle színű és alakú üvegdarabokból szép képeket lehet összerakni. Az élénkpiros, kék, zöld és sárga üvegdarabokat ólompántok se-

gítségével illesztették egymáshoz. A pántokat úgy hajlították, hogy vastag fekete sávjuk körvonalként írja körül az ábrázolt szentek alakját.

A tarka üveglablakokon átszűrődő fény a nap járása szerint percenként változtatja a színek árnyalatait. A szivárványos sugarak özöne mesészerű hangulatot teremt a lebegő gótikus mennyezetű épület szívében.

Artner Tivadar:
A középkor művészete

47. Pótoljátok az alábbi igékben a hiányzó betűket, és indokoljátok meg az igék helyesírását!

- 1 A nagybácsim minden gyerekét taníatja.
- 2 Feset a fiáról egy portrét a piktórral.
- 3 Az igazgató minden tantermet fűet.
- 4 A szomszéd lebonatja a düledező fatartót.
- 5 Elvi etjük a ház elől a szeméthalmot.
- 6 A jó zene elfelej eti velünk a gondokat.
- 7 A mérnök ütemtervet készí et a munkavezetővel.
- 8 A vad alanyt beol atjuk a kertésszel.

A szenvedő ige

A szenvedő ige azt fejezi ki, hogy **az alany nem végzi, hanem elszenved** a mástól kiinduló cselekvést. (Az alany értelem szerint a cselekvés tárgya.)

Például: A levél **megíratik** a barátom által. (= a levelet megírja a barátom)
A rendelet **kifüggesztetik** a városban. (= a rendeletet kifüggesztik)

A szenvedő igék mind képzett igék.

Képzőjük az **-atik, -etik, -tatik, -tetik** – ugyanúgy kapcsolódik az igékhez, mint a műveltető **-at, -et, -tat, -tet**: **adatik, küldetik, indítatik, rendeltetik, eltemettetik, kiküldetik** stb.

A szenvedő ige már elavult forma, ritkán használjuk.

A szépirodalomban régies-ünnepélyes stílusértéke van.

48. Elemezzétek az alábbi mondatok igéit, nevezzétek meg a cselekvést elszenvedő alanyt.

- 1 Amely fa gyümölcsöt nem terem, az kivágattatik és a tűzre vetetik. (*Biblia*)
- 2 Áldassál, emberi Verejték! (*Ady*)

- ③ Adassék a levél Hunyadi Mátyásnak tulajdon kezébe... *(Arany)*
- ④ Sosem lesz másképp: így rendeltetett. *(Ady)*
- ⑤ Szomorú az idő, meg akar változni; talán a rózsámtól kelletik elválni. *(Népdal)*
- ⑥ Legyőzetett a gaz ellenség!
- ⑦ Közhírré tétetik: a bukfencet most vetik, lehet boronálni, kikelését várni. *(Weöres)*
- ⑧ KérjeteK, és adatik nekteK, ...zörgesseteK, és megnyittatik nekteK. *(Biblia)*
- ⑨ Elvégeztetett: de semmi sem tisztáztatott. *(Móricz)*
- ⑩ Szent lázadások, vágyak s ifjú hitek örökös urának maradni: nem adatik meg ez mindenkinek. *(Ady)*

49. Alakítsátok át az alábbi mondatokat úgy, hogy a szenvedő ige helyett cselekvő ige álljon, és mondjátok meg, mi történt a szenvedő ige alanyával!

- ① A zászló magasba emeltetett a zászlótartó által. ② A bíróság által kihirdtetik az ítélet. ③ A munka nemsokára elvégeztetik. ④ Kineveztetik az új igazgató. ⑤ A híd főnév hosszú í-vel íratik. ⑥ A mondat végére pont tétetik.

50. Olvassátok el az alábbi szemelvényt! Határozzátok meg a közlésfajtáját és a hangvétele! FeleljeteK a szöveget követő kérdésekre!

– Melyek a stílus kellékei? – Szinte ma is látom rám meredni magyar professzorok bütykös mutatóujját.

És hallom csengeni a magam félénk szopránját:

– A magyarosság, szabatosság, világosság, széphangzat és előadásbeli kellem.

A magyarosság örvén akkor állították előttem pellengérre először a tatik-tetik-et. A száraz, keszeg ember csak úgy reszketett a dühtől, mikor elénk állította ezt a förtelmes állatot, akit én addig igazán csak a Miatyánkból ismertem, de észre se vettem:

– Szenteltessék meg a Te neved ...

Azóta, a jó Isten bűnül ne vegye, itt se sokat találkoztam vele. Közgyűléseken, törvénykönyvben, hivatalos tósztokban, hol: igen. De semmi ember elejbe való írásban vagy beszédben nem...

Azt hittem, a tatik-tetik is csak a stilisztikában találtatik már.

A napokban azonban a kezembe került valami kultuszminisztériumi írás. Abból a házból került ki, ahol hivatalból vigyáznak a magyar nyelvre. Szép, nagy akta volt, négy-öt árkus. S minden oldalnak az alján ott acsargott az emberre a szíves figyelmeztetés:

– Fordíttassék!

Az ez, amit eddig úgy írtunk magyarul – már aki írta –, hogy: Fordíts! S amit nagyon udvariasan úgy kellene mondani, hogy: Tessék fordítani! Ámbár sok könyvben láttam már ilyen rövidítéseket: v. ö., l. – ami mindenek tudomása szerint annyit jelent, hogy: vesd össze és lásd. De azt még nem hallottam, hogy valaki az ilyen könyvet földhöz vágta volna, mondván:

– A firkantyúját ennek a szemtelen fráternek, hogy mer ez én-velem tegeződni!

A minisztériumi irkafírka alá valami osztálytanácsos úr neve tétetett. A név, mint láttatik, szégyelltetik, azért íraték olvashatatlanul. Csorba-e, sorba-e, ördög-e, pokol-e: nem tudatik. Kárnak ítéltetik általam. Mert különben az indítványoztatnék tőlem, hogy függesztessék föl ez a gentleman mindaddig, míg meg nem tanultatnak általa a stílus kellékei.

Addig pediglen üttessék meg a magas mennykő által a mi egész közoktatásunk, ... amelynek nagyságos és méltóságos intézői hőbortosságból vagy nyegleségből kényük-kedvük szerint törik kerékbe a magyar nyelvet.

Móra Ferenc: Fordíttassék

kultuszminisztérium – vallás- és közoktatásügyi minisztérium Magyarországon 1945 előtt

gentleman (ejtsd: dzsentlmen) – úriember

- Mi a szöveg témája?
- Miért helytelenítették a nyelvművelők a szenvedő ige használatát?
- Milyen érvet hoz fel a szerző amellelt, hogy a „tatik-tetik” használata nem magyartalan?
- Miért háborítja fel mégis a minisztérium osztálytanácsosa által használt „fordíttassék” igealak?
- A szöveg melyik része gúnyolja a minisztériumi nyelvhasználatot és hogyan?
- Mi a nyelvészek mai álláspontja a szenvedő ige használatát illetően?

Írjátok át a fenti szöveg utolsó két bekezdését úgy, hogy a szenvedő igék helyett használjatok cselekvő igéket! Mi történik a mondatok alanyával?

A visszaható ige

A visszaható ige azt fejezi ki, hogy **a cselekvés az alanytól indul ki** és **visszahat magára az alanyra**. Az alany tehát nemcsak végzője a cselekvésnek, hanem elszenvedője is.

Például: Zoli **mosakodik**. (= önmagát mossa)

A gyerekek **kergetőznek**. (= kergeti egyik a másikat)

A visszaható igék között vannak:

- 1 igazi visszaható igék** – azt fejezik ki, hogy amit az alany tesz, azt magával teszi. Ezek mindig felbonthatók cselekvő igére és visszaható névmásra.

Például: *fésülködik* (fésüli magát), *bezárkózik* (bezárja magát), *rejtőzködik* (rejt magát), *tolakodik* (tolja magát), *törülközik*, *öltözködik*, *tollázkodik*, *vakarózik*, *nyomul* stb.;

- 2 álvisszaható igék** – cselekvésbeli kölcsönösséget vagy belső (lelki) történéseket fejeznek ki.

Például: *verekedik* (veri egyik a másikat), *tegeződik* (tegezik egymást), *ölelkezik*, *csipkelődik* – kölcsönös cselekvések, *bánkódik*, *vívódik*, *gyönyörködik*, *gondolkodik*, *vágyódik*, *tépelődik* – belső történések.

A visszaható igék mind **képzett igék**: cselekvő igék származékai. Képzőik:

- **-ódik, -ődik:** *húzódik*, *vetődik*, *kötődik*, *sértődik*, *gyötrődik*, *kitudódik*;
- **-kodik, -kedik, -ködik:** *ruházkodik*, *tolakodik*, *osztózkodik*, *kötekedik*, *gondolkodik*, *bizakodik*;
- **-kozik, -kezik, -közik:** *borotválkozik*, *kínálkozik*, *ígérkezik*, *ütközik*, *találkozik*, *vagdalkozik*, *gyülekezik*, *költekezik*;
- **-kózik, -kőzik:** *zárkózik*, *mérkőzik*, *vetkőzik*;
- **-ózik, -őzik, -ódzik, -ődzik:** *nyújtózik*, *rejtőzik*, *burkolózik*, *mentegetőzik*, *akarózik* vagy *akarózik*, *hallgatózik* vagy *hallgatózik*, *fogózik*, *lopózik*;
- **-ul, -ül:** *gurul*, *tágul*, *feszül*, *merül*, *nyomul*, *térül*, *ellenszegül*.

A visszaható jelentést néha csak körülírással: cselekvő ige + visszaható névmás szerkezettel tudjuk kifejezni: *jól érzi magát*, *feláldozza magát*.

Hasonlóképp néhány műveltető igéből is: *kéreti magát, kínáltatja magát, várhatja magát; a jó bor itatja magát, szerettetit magát, tet-teti magát* stb.

Előfordul, hogy a cselekvő igéhez akkor is kapcsolódik visszaható vagy kölcsönös névmási tárgy, ha van visszaható származéka. Ilyenkor a névmásos szerkezetben erősebb a visszaható jelleg: *gyötri magát – gyötrődik, kínozza magát – kínlódik, jól viseli magát – jól viselkedik, gyűlölködnek – gyűlölnek egymást.*

Néha a kétféle szerkesztés között jelentéskülönbség van: *barátunknak mutatkozott* (= annak bizonyult) – *barátunknak mutatta magát* (= színlelte a barátságot).

51. Határozzátok meg az igék fajtát és pontosabb jelentését!

① Jól teszi, aki melegen öltözködik ebben a hűvös időben. ② A rendes gyerek őrizkedik a rossz társaságtól. ③ Jó, ha óvakodunk attól, hogy megbántsunk másokat. ④ Peti erősen fogadkozik, hogy ilyesmi többé nem fordul elő. ⑤ Ne csak szánakozzunk a kárvalottakon, segítsünk is rajtuk. ⑥ Azon rágódom, bosszankodom, hogy nem sikerült a dolgozatom. ⑦ Összecsap a két versenyző, birkóznak, dulakodnak, marakodnak. ⑧ A terv megvalósítása akadályba ütközik. ⑨ Miért vonakodunk attól, hogy másoknak segítségére siessünk? ⑩ Erősen fogadkozik, hogy többé nem vétkeznek.

52. Némely cselekvő igének több visszaható származéka van. Értelmezzétek őket, s mondjátok meg, van-e közöttük jelentéskülönbség, vagy csak stilisztikailag különböznek!

vet: vetődik, vetkőzik
húz: húzódik, huzakodik
ráz: rázódik, rázkódik
vész: vesződik, veszkődik
mos: mosódik, mosakodik

lop: lopódzik, lopakodik
fog: fogódzik, fogódkodik
kér: kéredzik, kéredzkedik, kérkedik
köt: kötődik, kötekedik
felfúj: felfújódik, felfuvalkodik

53. Képezzetek visszaható igéket az alábbi cselekvő igékből! Négy származékot foglaljatok mondatba!

csodál, csúfol, gyötör, tol, von, vonz, őriz, bíz, zár, ígér

54. Az alábbi visszaható igék közül melyik helyettesíthető cselekvő ige + visszaható névmás szerkezettel, és melyik nem? Miért?

dörgölődik, vágyódik, készülődik, rázkódik, fészkelődik, gondolkodik, bizakodik, törülközik, vagdalkozik, nyújtózik, hallgatózik, akarózik.

A ható ige

55. Mondjátok meg, miben különbözik a kiemelt igék jelentése az alábbi mondatokban!

① **Adok** neked egy jó tanácsot, egyebet nem **adhatok**. ② Ha elutazol, majd **írok** neked levelet, akár mindennap is **írhatok**. ③ Nem **beszélek**, mert nem **beszélhetek** az esetről. ④ Nem **tűröm**, nem **tűrhetem** ezt a kihívó viselkedést. ⑤ Aki **vállalkozhat**, az **vállalkozik** is erre a feladatra. ⑥ **Elhalasztjuk**, amit **elhalaszthatunk**.

A ható ige a **cselekvés lehetőségét** jelöli.

Képzője: **-hat, -het**.

Ható igét képezhetünk:

- cselekvő igéből: *mos**hat**, köth**et**, húz**hat**, ír**hat***;
- műveltető igéből: *mosath**at**, kötteth**et**, húzath**at**, í Rath**at***;
- visszaható igéből: *mosakod**hat**, köteked**het**, húzódoz**hat**, írób**hat***.

A ható ige azt fejezi ki, hogy:

- valaki képes, tud cselekedni: *ad**hat**, dolgoz**hat**, ír**hat***;
- valakinek módja, lehetősége, joga van cselekedni: *tanul**hat**, elmeh**et**, vadász**hat**, utaz**hat***;
- a cselekvés valószínűleg bekövetkezik: *esh**et** az eső, eljöh**et**, kitudód**hat***;
- szerény, udvarias kérés kifejezője: *Kaphatn**ék** egy pohár vizet? Mondhatok valamit? Megállhatna itt?*

56. Határozzátok meg a ható igék pontosabb jelentését!

- 1** Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent... (*Radnóti*)
- 2** Örömből, keservből dalforrás fakadhat. (*Arany*)
- 3** Toronytetőkön nézván nyughelyet: tüzes üszőkbe léphetsz, úgy lehet. (*Tompa*)
- 4** Nincsen pénzem, se dohányom, vedd meg, pajtás, a dolmányom: járhatsz benne télbe-nyárba... (*Kurucnóta*)
- 5** Nem főzhetek mindig húst – esztendeje főztem. (*Népdal*)
- 6** Várhatsz, babám, elvárhatsz, míg csak bele nem fáradsz! (*Népdal*)
- 7** Kerülhetsz még oly keserves időkre: kijönnél még az én üzenetemre. (*Népdal*)
- 8** Leülhetek ide melléd?
- 9** Hazám, hazám, édes hazám, bárcsak határod láthatnám! (*Népdal*)
- 10** De szeretnék babám ablakában rózsabimbó lenni! Nem lehetek én rózsá: elhervaszt Ferenc Jóska... (*Katonadal*)

57. Írjátok ki az alábbi szövegből az igéket, és elemezzétek jelentésüket a cselekvés és a cselekvő viszonya szerint!

Amióta Ferkó úr a sógoránál tartózkodott, egyik látogató a másik kezébe adta az ajtókilincset. Egész Bécs szemtől szembe kívánta látni a sokat emlegetett ifjút, akinek már olyan mozgalmas és érdekes múltja volt. Különösen a főnemesség leányos anyái érdeklődtek melegen a birodalom leggazdagabb örököse iránt.

Bécs, mióta a török veszedelem elvonult, nagyot nyújtózott, és kibontakozott középkorias és vidékies merevségéből. És csakhamar fölfedezte magában a könnyed élvezetek fényes és szeretetreméltó metropolisát.

Komor és kopár az élet már csak a császári udvarban volt, amelyet nyomott az örökös pénzzavar és megfagyasztott a spanyol etikett. Az urak azonban, köztük a magyarok is, akiket miután a török kitakarodott, ismét óriási földbirtokhoz juttattak, nagyszerű palotákat építtettek Bécsben, ahol fényes udvart tartottak, a város pedig megtelt jókedvvel, harmóniával és szépséggel.

Herczeg Ferenc nyomán

Ferkó úr – az ifjú II. Rákóczi Ferenc

metropolis – világváros, egymilliónál több lakosú város, amely politikai, gazdasági és művelődési szempontból is jelentős szerepű

etikett – illemszabályok rendszere

58. Írjátok ki az alábbi szövegből az igéket, csoportosítva a cselekvés és a cselekvő kölcsönös viszonya szerint!

Ukrán nemzeti jelképek

Gyakran mondjuk: erős, mint a medve, szép, mint a virág, ravasz, mint a róka. Itt a medve az erő, a virág a szépség, a róka a ravaszság jelképe.

A jelképek által egyetlen szóval gazdag tartalmat fejezhetünk ki.

A legrégebbi jelképek a természet őserőihez fűződnek. Egyes törzsek a Nap fiának vagy valamely nagy folyó, hegy, villám fiainak tartották magukat, vagy valamely, az életükben fontos szerepet játszó állattól származtatták magukat. Ma is beszélünk még brit (angol) oroszlánról, gall (francia) kakasról, orosz medvéről.

Egy ország, egy nép szimbóluma lehet valamely természeti képződmény: az egyiptomiaké a Nílus folyó, az örményeké az Ararát hegy, a japánoké a Fudzsjama tűzhányó.

Az ukránság legjellemzőbb nemzeti szimbóluma a számtalan népdalban megénekelt Dnyeper folyó, amely végigvonul Ukrajna egész területén és történelmén is. De ilyen a Hoverla, a Kárpátok legmagasabb hegye, vagy a Hortica sziget, amely Zaporizzsja város része, az ukrán kozákság dicső történelmének jelképe.

Ukrán szimbólum a kányafa, a fűzfa, a juhar, a napraforgó.

A híres építmények is lehetnek jelképek. Gondoljunk csak az egyiptomi híres piramisokra, a kínai falra, a római Colosseum vagy az athéni Parthenon romjaira. Párizs jelképe az Eiffel-torony, Londoné a Big Ben, New Yorké a Szabadságszobor, Budapesté a Parlament épülete.

Ukrajnának is van sok, jelképpé nemesült építészeti emléke: a kijevi Szófia-székesegyház. A történelem viharai sok műemléket elpusztítottak. Becsüljük hát meg azt, ami megmaradt – akár nagy székesegyház, akár kis hucul falusi templom.

N. Bibik nyomán

8. Az ige fajai a cselekvés irányulása szerint

A tárgyas és a tárgyatlan ige

59. Az alábbi mondatok mely igéihez tehető fel a *kit?*, *mit?* kérdés, és melyekhez nem?

- 1 Az égi rónán ballag már a hold. (*Juhász Gyula*)
- 2 Ó csillagok, ismertek-e még engem? (*Kosztolányi*)
- 3 Zöld dombok tárják ég felé prémes mezőjüket. (*Babits*)
- 4 S ki hallja meg a költő énekét? (*Arany*)
- 5 Bús, átkos emberhomlokomhoz érve nem reszket hús kezed fehéré? Nem félsz-e, hogy fellobban, s füsttel ég el? (*Tóth Árpád*)
- 6 Nem értitek, hogy itt semmi sem él? (*Illyés Gyula*)

Ha az igéhez feltehető a *kit?* *mit?* kérdés, akkor tárgyas jelentésű, ha nem, akkor az ige tárgyatlan.

A cselekvés irányulása szerint az ige lehet tárgyas és tárgyatlan.

- 1 **A tárgyas ige** olyan cselekvést fejez ki, amely az alanytól indul ki, s mint nyelvtani tárgyra másra irányul, másra hat. (Ezért tehető fel hozzá: a *kit?* *mit?* kérdés.)

Például: ír (mit ír?), lát (kit, mit lát?), néz (kit, mit néz?)

Tárgyas minden műveltető ige és a cselekvő igék egy része.

- 2 **A tárgyatlan ige** azt fejezi ki, hogy az ige cselekvése az alanyon kívül másra mint nyelvtani tárgyra nem vonatkozik. (Nem tehető fel hozzá a *kit?*, *mit?* kérdés.)

Például: ül, áll, fárad, alszik, mosakodik, találkozik, esik stb.

Tárgyatlan minden szenvedő és visszaható ige (amelyeknek az alanya értelemszerűen tárgya is a cselekvésnek, tehát nem lehet külső tárgyuk), valamint a cselekvő igék jelentős része (elsősorban a mozgást, történést jelentők).

A tárgyas igéket gyakran használjuk tárgy nélkül: *jól lát, rosszul hall, mindjárt kitakarít, a pénztáros visszaad, öt személyre terít* stb.

Sok tárgyas igéneknek bizonyos vonzataiban tárgyatlan jelentése is van.

Például: *lát valakit, valamit* – tárgyas, de: *lát vmihez (munkához lát)* – tárgyatlan; *kap valamit* – tárgyas, de: *kap valakin, valamin (kap az alkalmon), kap valamire (lóra kap), kap valamibe (azt sem tudja, mibe kapjon)* – tárgyatlan;

fog vkit vmit, de: fog vmibe – tárgyatlan stb.

Néha a tárgyatlan ige is előfordul tárgyas használatban: *Járja a várost. Éli a világot. Jót alszik.*

60. Határozzátok meg az alábbi versrészletben az igék fajtát a cselekvés irányulása szerint!

Hajrá, hogy zeng, zúg a vihar!
Megcsapja órjas szárnyival
A reszkető tekét.
Hogy sápad, szepeg most a gyáva,
Hogy búvik sötét odújába,
Hogy félti hitvány életét!
Tépjed, mi korhadt, gyökerestül,
Törj a korcs lelkeken keresztül,
Zúzd testüket ízekre szét!

Komjáthy Jenő: Viharének

teke – itt: földteke, földgolyó

61. Határozzátok meg, hogy a maguk eredeti jelentésében használatosak-e a tárgyas és a tárgyatlan igék!

Minta: *élek* – tárgyatlan ige, tárgyatlan használatban;
törnek – tárgyas ige tárgyatlan használatban, mert a valamire tör vonzatban már nem szerepelhet tárgy

① Ifjú szívekben élek, s mindig tovább, hiába törnek életemre vén huncutok és gonosz ostobák. (*Ady*) ② Csak én vagyok, ki veled érzek (*Komjáthy*) ③ A malomnak nincsen köve, mégis lisztet jár, tiltják tőlem a rózsámat, mégis hozzám jár. (*Népdal*) ④ Beszélgettük apám álmát, a volt s a jövő időket. (*Juhász Ferenc*) ⑤ Ködös emlékek

rezegték át a szívemet. (Móra) ⑥ A téli nap arany nyirettyúi alatt halk nótát reszkettek a meztelen fák. (Szabó Dezső) ⑦ Amikor meg-evett Izményi úr, elterpeszkedett az asztal mellett. (Gergely Sándor) ⑧ Ilyen csekélységekre nem adunk! ⑨ Hajts, kocsis! Nem tiéd sem ostor, sem a ló. (Arany) ⑩ Hol vagy, te durva zsarnok? Hol vannak népeid? Romoknak súlya fekszi mindnyájuk testeit. (Vörösmarty) ⑪ A gyerek félénken lapított a sarokban. ⑫ Senki sem tudhatja, milyen jövő vár rá. ⑬ Hallgass arra, aki okosabb, aki tapasztaltabb!

62. Értelmezzétek az alábbi állandósult kifejezéseket, elemezzétek az igéjüket irányulásuk szerint!

állja a sarat	többre nem futja
éli világát	idejét múlta
hősi halált hal	a bolondját járja
féli az Istent	vért izzad
az igazak álmát alussza	nagyokat alszik
táncot jár	örült eleget
ünnepet ül	sokat búsul

63. Határozzátok meg az alábbi szemelvény stílusát! Mondjátok meg, mitől van olyan nagy kifejező ereje a kiemelt kifejezéseknek!

A cigányok dáridós, víg *nótát rángtak*. Nagy fekete szemeik panaszos szájak voltak, és örök *éhséget sírtak*. Sápadt arcukban didergett a megkorbácsolt rabszolga. De kezük piros csuhajokat tépett elő a fekete fából, de tagjaikat legényesen illegették, de ajkuk *mosolygóst verejtékezett*. Hadd mulassanak azok, akik fizetnek.

És mulattak azok, akik fizettek. Mohón, rohanva töltöttek ételt és italt magukba. Lelkendezve, gyorsan megmelegített, kifényesített szavakat dobáltak egymásba. Itt-ott kacagás-gyöngyöket is fűztek a villany fényes cérnáira... Némelyek kidobálták karjaikat a levegőbe, némelyek utána dudorásztak a zenének...

A nóta kibontott hajjal ropta örült táncát. A cigányok, síró szemű, síró kacagású szegény ördögök *tiportak a hangok fekete gerzdjeiben*. A mámor vastag bora *befolyta a vendégeket*. – Jaj, lelkem van, lelkem van, bizonyisten örökkévaló vagyok! – *vacogta bennük az élet*. És a kocsma óráján rohant tova a percmutató.

Szabó Dezső: *Különös utazás*

A kiemeltéken kívül mely igéknek van még stílusfestő szerepe a szemelvényben?

9. Az ige fajai a cselekvés minősége (lefolyásának módja) szerint

A cselekvés minőségén a cselekvés végbemenetelének, lefolyásának, a történésnek a mikéntjét, módját értjük, azt, hogy huzamosabb vagy pillanatnyi ideig, megszakítás nélkül vagy megszakításokkal, elaprózva történik-e a cselekvés.

A cselekvés minősége szerint az ige lehet:

- tartós-huzamos történésű: folyamatos és gyakorító;
- pillanatnyi történésű: mozzanatos, kezdő, befejezett.

A tartós-huzamos történésű ige

Azt fejezi ki, hogy az alany **tartósan, huzamosan** cselekszik.

Lehet folyamatos vagy gyakorító.

- ① A **folyamatos ige** azt fejezi ki, hogy a cselekvés folyamatos, nem befejezett: *ír, olvas, takarít, kapál, bandukol, ballag, fut* stb.

A folyamatosságot kifejezheti:

- a pusztá ige: A *tikkadt fecskék álmosan **repülnek***. (Kosztolányi)
- a képző:
 - g**: *csobog, cincog, mekeg, zümmög, berreg, kopog, zörög,*
 - ong, -eng, -öng**: *csapong, hullong, terjeng, feszeng, dühöng, füttöng,*
 - ol, -el, -öl**: *kortyol, kuruttyol, kelepel, püföl;*
- a hátravetett igekötő: **Ereszkedik le** a felhő. (Petőfi)

- ② A **gyakorító ige** azt fejezi ki, hogy a cselekvés gyakran, ismételve vagy megszakításokkal, elaprózva történik: *repked, szurkál, lökdös, csapkod* stb.

A gyakorító jelentést kifejezheti:

a) gyakorító képző. A fontosabb gyakorító képzők:

- **-gat, -get**: *olvasgat, írogat, fészülget, üzenget, csalogat, szerepelget;*
- **-oz, -ez, -öz**: *hordoz, toldoz, küldöz, epedez(ik), éledez;*
- **-kod, -ked, -köd**: *csapkod, kapkod, csipked, lépked, köpköd, röpköd;*

- **-gál, -gél, -igál:** *kapargál, keresgél, rongál, huzigál;*
- **-doz(ik), -dez(ik), -döz(ik):** *ájudozik, hüledezik, lengedez, rémuldözik, játszadozik;*
- **-dos, -des, -dös:** *csapdos, kapdos, csipdes, repdes, verdes, lökdös;*
- **-dokol, -dekel, -dököl:** *bujdokol, fuldokol, nyeldekel, tündököl, öldököl;*
- **-dogál, -degél, -dögél:** *álldogál, fújdogál, éldegél, üldögél, jődögél, mendégél;*
- **-ongat, -ingat, -inget:** *kurjongat, szólongat, sikongat, kacsingat, tekinget;*
- **-ász(ik), -ész(ik):** *nyargalász, kotorász(ik), heverész, legelész(ik), kacarász.*

b) gyakorító jelentést fejez ki a megismételt igekötő is: *meg-megáll, fel-felnéz, el-elmegy, bele-belekottyán, ki-kitekint* stb.

64. Határozzátok meg az igék faját a cselekvés minősége szerint! Mondjátok meg, mi a cselekvés minőségének a kifejezője!

- 1** Dühöng a leckerítés leheletünktől, mint ha vihar dühöng. (*József Attila*)
- 2** Zúg-búg a szél, kipked-kapkod, ablakot és ajtót csapkod. (*Móricz*)
- 3** A puszták tava zsibong hangosan; ezer madár csapdos, hápog, riad. (*Tompa*)
- 4** Lágý, hízelgő szellők lengedeznek. (*Jókai*)
- 5** Csillanó tükrén a tónak, mint az árnyék, leng a csónak. (*Vajda*)
- 6** Fel-felnézek csendben a csillagos égre. (*Népdal*)
- 7** Kiállok a kiskapuba, arra járnak a fonóba a lányok, jaj, de búsan nézegetek, szomorúan tekingetek utánuk: el-elnézem mindegyiket. (*Fráter Béla*)
- 8** Be-bejárok a faluba édes Iluskámhoz. (*Heltai Jenő*)
- 9** Kerestem őt, ahol csak ember él; kerestem, ahol a vad bujdokol. (*Vörösmarty*)
- 10** Bujdosik az éren, bujdosik a nádón, nincs hová lehajtsa fejét a világon. (*Arany*)

65. Határozzátok meg az igék és származékaik fajtát a cselekvés minősége szerint! Értelmezzétek őket!

csap – csapdos, csapkod, csapong
száll – szálldos, szálldogál, szállong, szállingózik
áll – álldogál, állong, ácsorog
ül – üldögél, ücsörög
dül – dülöng, dülöngél, düledezik
vág – vagdal, vagdos
ront – rontogat, rongál, roncsol
szűr – szűröget, szürcsöl, szüremlik
fut – futkos, futkározik
süt – sütöget, sütkérezik

66. Képezzetek gyakorító igéket az alábbi folyamatos igékből! Nevezzétek meg a képzőt!

ver, szab, tör, dalol, fárad, csíp, bújik, kapar, karmol, ámul

A pillanatnyi történésű ige

A pillanatnyi történésű ige azt fejezi ki, hogy amit az alany tesz, azt csak egyszer, egy pillanatnyi ideig teszi, vagy a cselekvés kezdő, illetőleg befejező mozzanatát jelöli.

A pillanatnyi történésű ige lehet mozzanatos, kezdő és befejezett.

1 A **mozzanatos ige** az egyszeri, pillanatnyi cselekvést jelöli.

Például: *csörren, csobban, zörren, szökken.*

A mozzanatos jelentést rendszerint képző fejezi ki:

- **-an, -en:** *durran, villan, csattan, lebben, csörren, dörren;*
- **-int:** *csavarint, kanyarint, pödörint, sodorint, suhint;*
- **-ant, -ent:** *horkant, kortyant, kurjant, köhent, tüsszent, csippent.*

A mozzanatos ige rendszerint azonos tövű folyamatos igével áll szemben:

kopog – koppan, recseg – reccsen, dörög – dörren; horkol – horkant, köhög – köhint, kortyol – kortyint stb.

2 A **kezdő ige** azt fejezi ki, hogy a cselekvés elkezdődik, hirtelen beáll: *gyullad, kigyúl, ébred, elmosolyodik, felzúg* stb.

A kezdő jelleg kifejezője lehet:

a) képző:

- **-ad, -ed:** *fullad, gyullad, lázad, ébred, gerjed, terjed*;
- **-dul, -dül:** *csendül, pendül, rezdül, kondul, mozdul, perdül*;
- **-dít:** *indít, csendít, kondít, mozdít, pezsdít, fordít*;
- **-od(ik), -ed(ik), -öd(ik)** (rendszerint igekötővel): *iramo-dik, megfutamodik, lekuporodik, elmosolyodik, elpi-tyeredik*;
- **-all, -ell:** *rivall, szökell, fuvall, lövell, nyilallik*;

b) igekötő: *felzúg, felharsan, megvillan, fellebben, megkon-dul, megdobban, elindul, kigyúl* stb.

3 A **befejezett ige** azt fejezi ki, hogy a cselekvés befejeződik, be-következik a záró, befejező mozzanata.

A befejezettség kifejezője az igekötő: *elolvas, megáll, megfor-dul, kimegy, megmosakszik, felöltözködik, megcsináltat, meg-írat* stb.

67. Határozzátok meg az igék faját a cselekvés minősége szerint, megnevezve az igei minőség kifejezőjét!

1 Elvágta a farka szélénél sebesebben, utána fehér köd, a föld pora lebben. (Arany) **2** A bögrét két kezébe fogta, úgy estefelé egy vasárnap, csendesen elmosolyodott. (József Attila) **3** Elrepül a szép kikelet, s örömeink elmúlnak. (Berzsenyi) **4** Felbukkan a várt nap kéklő hegyek ormán. (Arany) **5** Hát megöl most nagy-sok sűrű daru rebben, vadlúd rivall. (Arany) **6** Amott kerekedik egy fekete felhő, abban tollászkodik egy fekete holló. (Népdal) **7** Éktelen dühre gerjedt, arca kivörösödött. (Kosztolányi) **8** Ébredj, hazám, mert ha most nem ébredsz, soha többé nem lesz ébredésed. (Petőfi) **9** S ha az álom, ez a balzsam leragasztja a szemet, álmohajók kürtje harsan. (Juhász Gyula) **10** Még egy darabka hó itt-ott kivil-lan, de a tavon nem látni már jeget. (Arany János) **11** A legények kurjongatnak, szinte reng belé az ablak. (Petőfi) **12** A majszternek egyszerre elsavanyodott az ábrázata, végigméretegette a szemével, aztán kellenetlenül legyintett. (Móra)

68. Az alábbi folyamatos igékhez írástok le mozzanatos történésű megfelelőjüket!

dobog – ...	csattog – ...
csavar – ...	cseng – ...
csobog – ...	pattog – ...
pödör – ...	peng – ...
kopog – ...	villog – ...
köhög – ...	kong – ...
rezeg – ...	durrog – ...
pillog – ...	zeng –...

69. Értelmezzétek az alábbi igepárokat! Van-e közöttük jelentéskülönbség, vagy csak a cselekvés minősége szerint különböznek?

robog	robban	zuhog	zuhan
pöfög	pöffed	pereg	perdül
lő	lövell	szökik	szökell
szipog	szippant	riog	riad
kocog	koccan	rebeg	rebben

70. Elemezzétek az alábbi versrészlet igéinek jelentését mindhárom szempont szerint!

Este van, este van, ki-ki nyúgalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja,
Zúg az éji bogár, nekimegy a falnak,
Nagyot koppan akkor, azután elhallgat,

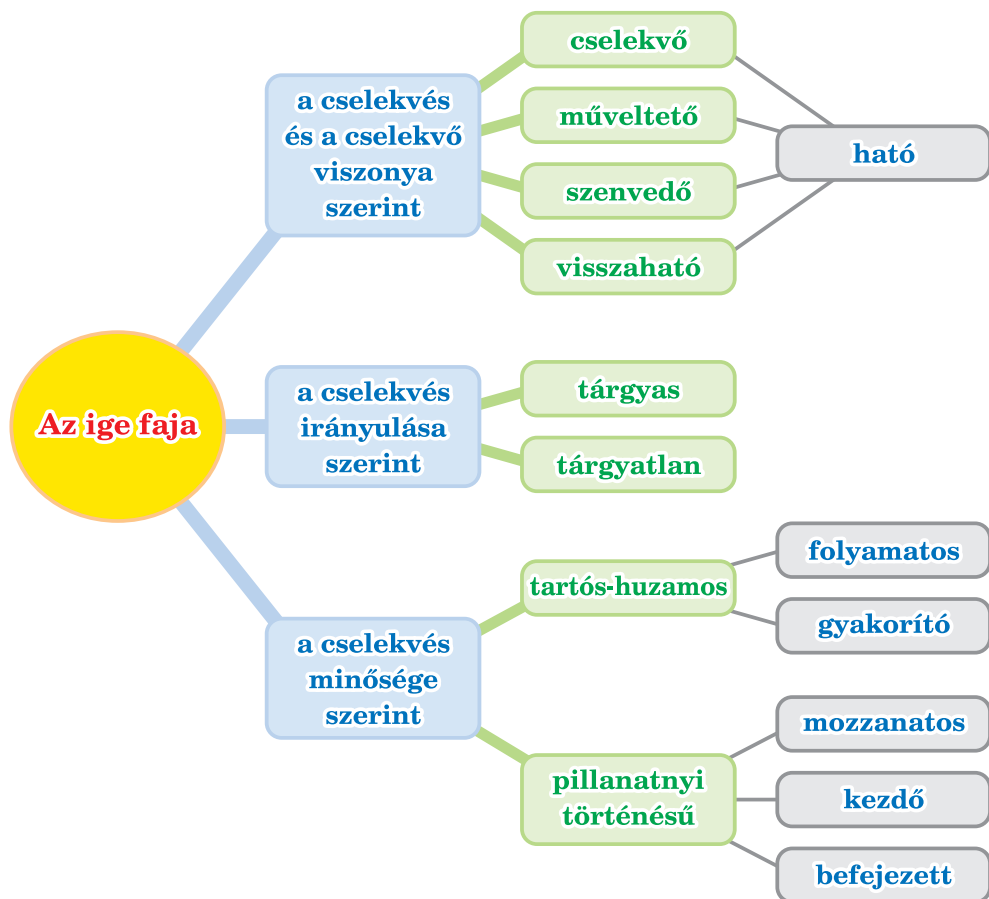
Mintha lába kelne valamennyi rögnek,
Lomha földibékák szanaszét görögnek,
Csapong a denevér, az ereszt sodorván,
Rikoltoz a bagoly csonka, régi tornyán.

.....

Ballag egy cica is – bogarászni restell –
Óvakodva lépked, hosszan elnyúlt testtel,
Meg-megáll, körülnéz: most kapja, hirtelen
Egy iramodással a pitvarba terem.

Arany János: Családi kör

Az ige fajai jelentése szerint

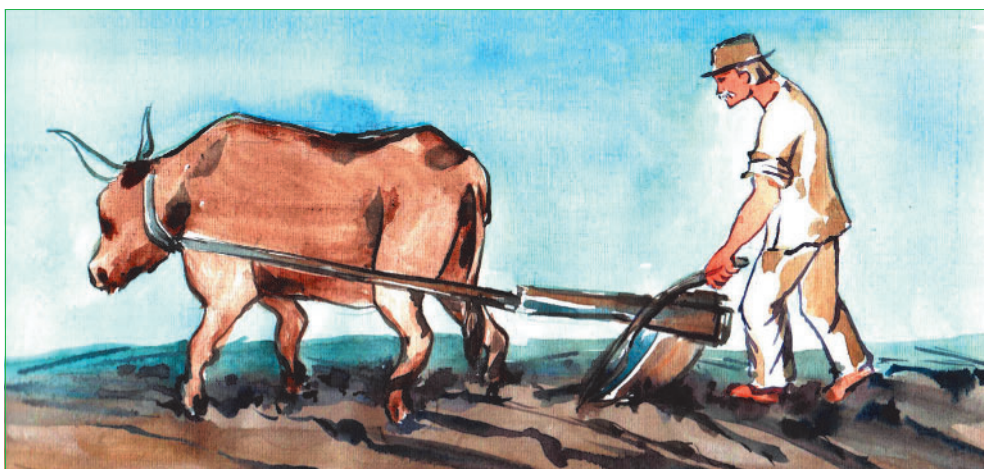

71. Másolás közben pótoljátok a hiányzó betűket, megindokolva a helyesírást! Elemezzétek az igéket jelentésük szerint!

- 1 Verecke híres útján jötten én, fülembre még ősmagyar dal riva . (Ady)
- 2 Még nem riogo az őrségen a kürt, mikor már ébren volt a nép. (Tömörkény)
- 3 Volt erdők és ó-nádasok láncolt lelkei riadoznak. (Ady)
- 4 Korán reggel ritkán ri ant a rigó. (Mondóka)
- 5 A sarokban valami egér mo orog.
- 6 Ülj meg itten az ölemben, de ne mo anj. (Petőfi)
- 7 A toronyban baglyok nyi ogtak.

- 8 A vad olykor hátra horkol, majd mint vert eb, szűkül és nyílik. (Arany)
- 9 Dörgött, villámlott, nagy csöppekbe pofozott a zápor. (Kosztolányi)
- 10 Ne nyílogj, mint a kis csikó. (Mikszáth)
- 11 Nyiákolnak a kis kutyakölykök.
- 12 Mindjárt megfojtalak, ha egyet nyíansz! (Jókai)
- 13 Künn a diók zajjal poannak a földre. (Babits)
- 14 Az erdőt mosó eső csendesen poolja a falevelet, a száraz avart. (Bársony)

72. Az alábbi szemelvényből írástok ki az igéket és elemezzétek őket jelentésük szerint!

Pöhöly apa egyik barázdát másik után hasította. Az eke vasa olykor vakítóan csillámlott ki a fekete földből. A Szegfű dologértő lassúsággal húzta az ekét. Csendes volt a táj. Szabó Örzsi a szomszédos földön hajladozott, vetette a kukoricát...

A szántóföldek nedves illata föl-föláramlott olykor a levegőben, s odahallatszott hozzájuk Pöhöly apának a szelíd biztatása:

– Gyí, Szegfű, gyí!

De nini, elborult az ég. Hamuszínű felhők tolongtak egymásba a magasságban. A fecskék nagy kanyarulatokban szálldosnak. Az ég megdördül. Az Istennek tüzes nyila általcikázik a felhőkön. Egy földet rendítő harsanás, dörgés, s a következő percekben már zuhog a zápor.

Gárdonyi Géza: Pöhölyék

Tartalom

1. A magyar nyelv helye a nagyvilágban.....	4
2. A beszédmű: a szöve	9
3. A szövegtípusok.....	12
4. A szöveg szerkezete	19

A szófajok

5. Ismétlés.....	32
6. Az ige.....	34
• Az igék osztályozása	38
7. Az ige fajai a cselekvés és a cselekvő viszonya szerint	39
• A cselekvő ige.....	39
• A műveltető ige.....	40
• A szenvedő ige.....	43
• A visszaható ige	46
• A ható ige.....	48
8. Az ige fajai a cselekvés irányulása szerint.....	51
• A tárgyas és a tárgyatlan ige	51

9. Az ige fajtái a cselekvés minősége (lefolyásának módja) szerint	54
• A tartós-huzamos történésű ige	54
• A pillanatnyi történésű ige	56
10. A hangutánzó és a hangulatfestő igék	61
11. Az igék stílusértéke	64
12. Az igetövek	67
13. A többalakú igetövek	68
14. Az igeképzés	74
15. Az ige jelezése és ragozása	77
• Az igemódok	77
• Az igeidők	81
• Az átképzeléses igeidő-használat	99
• Az igemódok és az igeidők kapcsolata	85
• Az ige személye, száma és ragozása	89
16. Az alanyi igeragozás	91
17. A tárgyas igeragozás	97
18. A <i>v</i> -s tövű igék ragozása	102
• A csupán <i>v</i> -s tövű igék ragozása	102
• Az <i>sz-v</i> tövű igék ragozása	105
• Az <i>sz-d-v</i> tövű igék ragozása	109
19. A <i>gy-n</i> tövű igék ragozása	111
20. Az ikes ragozás megbomlása	114
21. Az egyszemélyes igék	118
22. A személytelen igék	118
23. A tagadó igék	119
24. Az ige teljes nyelvtani elemzésének menete	120

25. Az igekötő	122
• Az igekötő és a hangsúly	125
• Az igekötők kettős szófaja	127
• Az igekötők helyesírása	128
26. Az igenevek	130
27. A főnévi igenév	131
28. A melléknévi igenév	134
29. Melléknévi igenevek főnevesülése és melléknevesülése	138
30. A határozói igenév	141
31. A határozószó	144
32. A határozószók fajtái	147
• A tartalmas határozószók	147
• A névmási határozószók	150
33. A határozószók helyesírása	153
34.	
35. A kötőszó	170
• A kötőszók és az írásjelhasználat	172
36. A módosítószók	175
37. Az indulatszók	178

A szóalkotás

38. A szóalkotás módjai	181
39. A szóképzés	181
40. A szóösszetétel	186
• A mellérendelő összetett szók fajtái	188
• Az alárendelő összetett szók	189

• Az összetett szók helyesírása	191
41. A ragszilárdulás	196
42. A szóalkotás ritkább módjai	198
43. Az egyéni szóalkotás	201

Az írás és a helyesírás

44. Az írás	202
45. A helyesírás	204
46. A magyar helyesírás alapelvei	205

Ismétlés	212
----------------	-----

Tanuljunk beszélni	216
--------------------------	-----

- Szövegek az előbeszéd gyakorlására, tartalommondásra
- Gyakoroljuk a helyesírást!